
ВАС. МИСИК

* * *

У степах шумних, таких синіх,
Як могуча чумацька даль,
По ярах ішли, по долинах,
Густоцвітні ішли года.

Дзвін колес і гудків потоки,
Нездоланні стовпи заграв
Розірвали далі глибокі
І вжерлись у гущу трав.

І в степах, де горіло листя,
Де лиш вітер в траві, як в'юн,—
Проростають тонкі, перисті,
Симетричні сади комун.

ОЛ. КОНТОРИН

ЗОРЯНИЙ ВЕЧІР

Я кохаю тебе, моя зоре,
Коли в лузі вечірнім зітхне
І поважно задихає поле
Та метеликом вітер майне.

Ти лежиш там на обрії неба,
На блакитно-шовковій траві.
Прихиляються віти, мов лебідь,
До твоїх ледве видних колін.

А зоря у задумане море
Золотеньким струмочком тече,
І мережиться сонце за гору,
Поринає гарячим лицем.

А зі сходу вівці хтось гоне,
І горять де-не-де вже зірки.
І мов гриви розбурканих коней
Завиває розірваний дим.

Я кохаю тебе, моя зоре,
Коли в лузі вечірнім зітхне
І поважно задихає поле
Та метеликом вітер майне.

АРКАДІЙ ЛЮБЧЕНКО

З ТЕМНОГО ПЕРЕДПОКОЮ

(ФРАГМЕНТ)

Вранці, як тільки Ян спустив ноги з тапчана і, ліниво позіхаючи, обвів очима напівтемний передпокій заводської контори,—хтось постукав знадвору.

Одчинив.

Увійшла Клімця, його жінка. Принесла з посьолку їжу й принесла мішка. Глянувши на неї, Ян згадав, що сьогодні субота, що він уже біля двох тижнів не був у посьолку і як що Клімця прийшла з мішком, то сьогодні треба нести додому вугілля.

Ян скривився, пошкрябав щоку й буркнув:

— Сідай.

Кожного разу, коли перед ним повставала необхідність крадькома переносити додому вугілля, він почував себе трохи ніяково. Іноді пробував відмовитись, мотивуючи тим, що можуть піймати, але Клімця завжди упевнено говорила:

— Та що ти, старий?.. Наче тобі вперше... Пронесеш якось...

— Чи може жалько, що завод збідніє?—і, похнюпившись, тихо додавала:—треба-ж...

Ян знав, що треба, бо вугіллям не страшно розводити апарата—диму нема—та й питво виходить чистіше й без «душка». І хоч він вагався, але врешті всі його вагання перемагала одна думка: тепер, коли завод вважається народнім добром, справді не слід себе обмежувати можливостями,—не гріх бо тепер для таких хазяїв, як більшовики, й весь завод з димом пустити, не то що грудку вугілля взяти...

Ян зібгав мішка й поклав його в куток, під сходи.

— Ну, що там дома?—спитав похмуро,

— То що дома... те саме. Білизни я тобі не принесла, прийдеш сьогодні, то переміниш,—заклопотано сказала Клімця, звязуючи вузлики, і між иншим кинула:

— Зоськи не було?

— Ні. А хіба й вона з тобою?

— Еге-ж... Мабуть, забігла кудись. То-ж іще золотко... Таке дівчисько, як добрий москаль, а все вітер в голові...

— А хіба що?—насторожився Ян.

— Розбалував ти її, он що!.. Як же, одиначка,—дражливо хитнула Клімця головою і повернула до дверей.

Ян хотів її зупинити, хотів ще спитати про дочку, але чомусь тільки м'яко-докірливо сказав:

— І чого ви так рано розходилися?..

— Рано? Може роботи мало? Четверо рук і то не старчає,— гукнула вже з порогу.

Ян подивився їй вслід, міцно тернув долонею по всьому обличчі і, підтягнувши очкура, почовгав у контору. Був він ще досить кремезний, хоча добрих піввіку стояло за ним. Тільки спина трохи вгнулася та під карком сів горб.

В конторі, як завжди, почав обходити всі столи й витирати порох. На одному столі старанно здмухував кожну порошок, на другому лише байдуже помахував раз-другий, наче мух зганяв. Так що-дня, поки нікого не було, товкся він з ганчіркою в руках, пересовував стільці, столи, мурмотав щось під ніс, прикидав звиклим оком, чи все гаразд.

Від ганчірки знялася курява, і з вікна навкосо через всю кімнату упав золотий стовп. Ян чомусь на хвилину зупинився перед ним, задивився, як танцювали тисячі чудних порошинок і йому почало згадуватися щось далеке й зажурне. Навіть здалося, що так вже колись було, чи снилося: як раз отак стояв у золотому стовпі, так само вранці, тільки ще щось було, дуже гарне—трудно згадати..

А надворі дзвеніла весна. Був той час, коли в заводському палісадникові цвів ясин, солодкою тугою переповнюючи груди, а ночами над заводом і посьолком лунав невгавчий соловйовий захлин.

Ян розчинив вікно. Дихнуло бадьорим, ранковим холодком, і тьмяно запахли квіти.

За палісадником, далеко в дворі стояла купка людей і серед них у шкіряній куртці й такому-ж кашкеті предзавком Савка Безулий.

Обличчя Янові враз змінилося,—пізнав Савку.

— Ач, шкіряний чорт,—сердито пробубонів він,—ще з досвітку на ногах... мов справжній хазяїн...—і тільки одвернувся, щоби швидче прибрати в предзавкомовій кімнаті, як раптом затріщали кущі. Кинувся до вікна—в полісадникові двоє хлопців хапливо обціпували ясинові віти.

— А то куди? Я т тобі!—гукнув Ян, замахуючись ганчіркою.

Хлопці враз майнули через паркан, і один з них, висолопивши язика й скорчивши «пику», обурено прохрипів:

— У-у... Бар-р-бос!

Потім, одбігши трохи, обидва зайшлися реготом.

Ян у відповідь трахнув вікном. Іншим разом він провчив би їх, знали-б, шибеники, як зневажати старших, а тепер...

— «Зачепись-но тільки—тепер же «слабода»...—сварливо-іронічно покрутив головою і пішов до Савкиної кімнати.

Суворо отстовбурчивши вуса, він махнув кілька разів ганчіркою по шафі, потім зупинився поглядом на легенькій посмішці Ілліча, що схилявся над столом преда, пожував якусь невиразну думку й раптом поспішно взявся до роботи.

Не любив Ян цієї кімнати, навіть більше—ненавидів її. Він бачити не міг і предзавкома, того самого, що колись бігав пастушком та на людях світив голою... Колись Савка, навіть як уже був молотобойцем, звертався до Яна, поважного панського кучера, не инакше, як «дядю», а тепер Савка засідає в цьому кабінеті на місці колишнього хазяїна й каже Янові «товаришу».

У Яна часто думка:

— Який я тобі, бісового батька, товариш? Може разом на вигоні пасли? А може з пам'яті випало, як я тебе пояском частував за яблука з директорського саду?

Незрозуміло похитає головою і зітхне без відповіді.

А головне, що він не міг забути, як Савка тикав йому в зуби ногою, вимагаючи одімкнути директорську стайню, як потім привселюдно махнув його по шапці, збив шапку ще й погрозив: «Чекай-но, паніе-Яніе, з тобою окремо побалакаємо». І побалакав — другого-ж дня скинув його з кучера. Натерпівся Ян лиха, поки ледве впросився сторожем до контори. Правда, все це було кілька років тому, затерлося, попливло з бистрими днями, але образа важким намулом осіла в Яновому серці. Він був надто гордий: раніш його всі поважали, і збити шапку з себе він навіть економові не дозволив би, не то що якомусь «молокососові», Савці. А тепер, придивляючись до всього, що творилося довкола, він тільки плечима низував і ніяк не міг збагнути й звикнути.

Скінчивши прибирання, Ян повернув до передпокою. Витяг з кутка відро, хлюпнув на обличчя водою, потім залізним гребінцем старанно розчесав рудовато-сиве липке волосся на голові і бучні з бачками вуса. Це давня Янова звичка, ще з тих часів, коли був льокайчуком, а пізніше кучером, звичка, за яку його й досі подражнювали «пан-Яном». Та як би там не говорили, як би скося не дивилися, він тільки одне знав: чистому шляхтичеві завжди більше поваги, а замураній «шантрапі» завжди заздро на чистого. Тому й у свята обов'язково чіпляв гумового комірця і сумлінно натирав ваксою чоботи.

Перехрестившись на куток з павутинням і прошепотівши коротку молитву, він, нарешті, вийняв з торби сніданок і повагом, не кваплючись, сів у широке старовинне крісло з продраним дном. Чудернацьке крісло він сам роздобув собі, — приволік його до передпокою із заводської ввозні, де воно валялося серед мотлоху, і хоч з крісла випиналися разом з тирсою голі пружини, але він, наче яку цінність, ревниво оберігав його й нікому не дозволяв на нього сідати. Хіба що його «стара», пані Клімця, зайде з посьолку, або дзигією вскочить донька, сіроока Зося, — їм можна. З темним передпокою і з кріслом Ян давно освоївся і навіть звик до них; тут-бо він жив, лише від часу до часу навідуючись до посьолку, а до того ще попахувало від них знайомими старими часами.

За дверима, за вікнами котилися бистрі радісні дні, — там співало переможно життя, там пропливали шумні завітчані маніфестації і греміли гімни, а він, мов той павук в куточку, сидів у темному передпокою, прислухався до всього й лише досадно хитав головою:

— От кумедянти, — думав він, — і коли воно це все скінчиться?

Після сніданку Ян механічно труснув капшучком і з конторського паперу скрутив товсту цигарку. Під зруділими, аж червонястими від диму вусами зашкварчало, сіренькі очі зазбігли в щілини, — і все обличчя на мент поринуло в синьому солодкому димі.

Починався робочий день. Частіше й частіше рипіли обридлі двері — так вчора, так позавчора, так давно — давно...

Ще здалеку Ян пізнавав кожного по ході. Де-кого він навмисне не помічав, а де-кому привітливо казав «добридень» і навіть помагав

відчиняти двері—він добре знав, кому й скільки треба взичити уваги. Коли-жвчулися Савчині кроки, він враз повернувся спиною і удав із себе заклопотаного якоюсь роботою: хай, мовляв, начальство знає, що служба на місці, але з таким начальством краще не бачитись.

В контору тепер приходили веселіші, ніж завжди, якісь свіжіші. Більшість у білому. Дівчата з квітами на грудях і в зачісках, верткі та бадьорі. Навіть бухгалтер, чорствий похмурий дідок, проходячи сьогодні через сінці, мугикав під ніс невиразну пісеньку.

Цей зворушливий відгук весни мимохить впливав на Яна і він мимохить переймався теплим настроєм. Якесь лагідне заспокоєння наповнювало все його тіло, розбавляючи застарілу ворожість, і наче намагалося з усім погодити.

За дверима, в конторі вже густо вицокували рахівниці, горошком розсипалися машинки і над усім стояло придушене гудіння робочого дня.

А через напівтемний передпокій все проходили заклопотані люди. Вони майже не помічали Яна в глибокому кріслі, вони байдуже шаркали повз нього. Ян теж з-під навислих брів мляво дивився на них, радий що його не турбують, і не хотілося йому думати про сьогоднішнє, чи про недавнє. Він спочивав душею лише тоді, коли думки були в далекому—давньому і лише тоді, хоч на хвилину, але справді по весняному радісно й тепло німіло в його грудях.

Було-ж в Яна давнє—навіть чи вернеться... Чи вернеться йому спокійні ситі дні, коли не треба буде труситися над кожним грошем, і Клімця знову часто пектиме смашні млинці та ставитиме до обіду шкалика, коли знову всі будуть його поважати й ніхто не посміє йому сказати «барбос»? А Ян з'одягне розцяцькованого жупана і вийшовши на плац перед стайнею, де хлопці маніжать баских коней, крутне вуса й гаркне на весь двір: «Смали з батюги, бо не дам кандьору!»... Або вилетить четвернею в степ, на смерть лякаючи подорожніх, а паничі тільки регочуть ззаду та хлопають по спині: «Ех, і Янек»...

— Товаришу, завком кличе,—раптом висунулась з контори голова «входящого», і дорогі спогади враз урвалися.

Ян закліпав очима, завоутузився, пішов.

— Віднесіть цього листа до клубу і зараз же повертайте з відповіддю,—розпорядився Савка.

Ян механічно зачовгав до дверей.

... В клубі, що стояв на другому кінці заводу, не зважаючи на робочий час, було шумно. Гупали молотками в стіни—щось прибивали. Молодь рухливо сновигала з прапорами, з ялиновими вітами.

— Що це у вас таке?—іронічно, примруживши очі, спитав Ян у першого-ж хлопця.

— Сьогодні будуть червоні хрестини.

— Хрестити, значить, будете?—посміхнувся Ян,—значить, на попів перевелися... Ну, й діла...

На виході зацікавлено глянув у розчинену залю, де шуміла молодь, і вражено одхитнувся: серед дівчат, що плели гірлянди, сиділа на підлозі його Зося. Придивився уважніше—так, це вона, його золотокоса Зося в рябенькій блузочці.

— Зосю!—гукнув Ян.

Вона не повернулась—гупали молотки, стояв веселий галас і вона, мабуть, не розчула.

— Зоська! Клята дитино!—гукнув дужче, але її вже зовсім заслонили.

Ян згадав, що Савка чекає, і махнув рукою. Вирішив потім побалакати. Всю дорогу до контори думав про дочку й ніяк не міг в тямки взяти, чому вона досі крутиться на заводі, та ще й у клубі, та ще й в суботу, коли й дома роботи багато. І чому не зайшла до нього? Мабуть, побоялася: збрехати не хотіла, а добре пам'ятає, що він їй боронить по клубах ходити.

Це Яна занепокоїло. Зосю, найбільшу свою цінність, він любив над усе. Він її вважав за свою непорушну власність, до якої вже ніхто, крім нього, не має права, і ревниво пильнував її.

Лише перед самою конторою Ян на хвилину пересилив своє занепокоєння і, поважно передавши Савці відповідь, повернув до передпокою, але сісти не міг. Тремтучими руками скрутив цигарку і, пожадливо скуривши її, кинув у куток. І тут же згадав, що в кутку лежить мішок на вугілля, який може затлітись. Кинувся до мішка, притоптав чоботом. Потім обережно розгорнув, придивляючись, чи справді не пропало, і роздратовано шпурнув під сходи. Весняний настрій, яким він своєрідно перейнявся вранці, враз упав. Вугілля, Зося, Савка,—все змішалось, закрутилося, попливло...

Він ніяк не міг зрозуміти Зосіного поведіння. Він лише помічав, що Зося відбивається від рук, але заспокоював себе тим, що Зося молода і що їй хочеться погуляти. Та все-ж таки, невже вона не розуміє і не відчуває, як ніжно, як глибоко він її любить, як хоче їй добра, невже всі його умовляння, прохання, перестороги йдуть марно, на вітер? Особливо непокоїло те, що Зося почала крутитися по клубах і водитися з усякою, як він називав, «шантрапою». І Клімця не раз про це натякала... Може з нею треба інакше поводитись, інакше говорити?..

А темне, ще несвідоме підозріння гадючкою звивалося під серцем і всмоктувалося глибше й глибше...

Сів, нарешті, розгублений Ян у крісло, знову закурих, замислився.

Думав довго. Коли гукали на нього, він незрозуміло підводився, наче зі сну, а потім, повернувши, знову сідав і думав.

Вже одлунав гудок перерви. День торкнув до схилу, і в темний передпокій цівкою просочився обережний промінь.

Ян тільки скрутив нову цигарку й збирався проковтнути добру затяжку, як раптом з контори з папірцем в руках вискочила Зося.

Він здивовано розкрив рота.

— Коли-ж це ти пройшла, що я й не помітив?

— А ви, мабуть, дрімали собі... Я з людьми—ви й не помітили...

І Зося, сунувши папірця за пазуху, завовтузилася пальцями в пучечкові квітів, приколотив до блузки.

Була вона струнка, рухлива, краща, як здавалося Янові, за всіх. Ніжно глянув на неї, і від бистрих очей, від золотого прядива з-під косинки, від соковитого розрізу темних губ запахло йому сьогоднішнім бадьорим ранком. Гордо й щасливо усміхнувся і, кивнувши головою в бік контори, спитав:

— Чого ходила?

— Михайлів захворів... Просив, коли буду на заводі, щоб нагадати про нього.

Груди їй схивльовано підіймалися, пальці тремтіли на квітах. Голову схилила низько и почала тихенько щось наспівувати.

Ян покрутив головою.

— А що то в тебе за бамажка?

— Де?

— В пазусі.

— А... то теж Михайлову просили з контори передати.

— Покажи.

— Ото... Все одно не прочитаєте... Нащо вам?—і притиснула руку до грудей.

— Та покажи-ж.

— Та не цікаво, їй-бо, не цікаво...—зняйковіла й заморгала очима.

— Ой, краще-б ти з Михайловими діла не мала...

З-під навислих брів пильніше глянув на зашарілі Зосіни щоки й пройшовся рукою по вусах. Далекий взагалі від гадки, що Зося може від нього з чимся уперто таїтися, він і зараз хотів повірити їй, але настирлива гадючка сильніше й сильніше всмоктувалася в серце.

— А що-ж там дома?

— Та... нічого...

— Що мати робить?..

В цей час вихраста голова хлопця, що вранці ламав ясин, про-сунулася через двері і, пізнавши у напівтьмі дівчину, крикнула:

— Зоська! А йди! Там тебе кличуть!..

Зося стрибнула до дверей. І враз, наче ззаду піддало пружинами, виплигнув Ян з крісла.

— Стрівай!

Зося зупинилася за порогом.

— Іди сюди!

— Та мені ніколи, там чекають...

— Іди, кажу!—підняв по батьківські голос, але Зося стояла непорушно.

Тоді сердито зашипів через настовбурчені вуса:

— А це що таке? Це що за шваль з тобою за панібрата? Га? Щоб тобі на моїх очах отакі шмаркачі гукали «Зоська», як все одно якій лярві?

— Та що ви, тату?.. Це-ж другі покликали...

— Мовчи! Хто другі?

Вихрастий хлопчак, що стояв поблизу, раптом пирснув зі сміху й, крутнувшись на одній нозі, галасливо побіг до брами.

Ян скипів.

— Хто другі, питаю? Чого по клубах шляєшся?—і схопив дівчину за рукава.

— Тату, чи ви при пам'яті? Покиньте, бо втечу...

— Втечеш? Ховаєшся? Я тобі покажу!

Обурення і ревнива підозрілість до краю охопили Яна. Він довше не міг себе стримувати.

— Покажи бамажку!

Дівчина перелякано глянула на батька. В очах спалахнув огник одчаю. Хрестом скинула руки на грудях і твердо сказала:

— Не дам.

Ян несамовито труснув нею раз, ще раз і силоміць пустив їй за пазуху волохату руку. Зося ойкнула, але більше не захищалась.

Через хвилину Ян вже розглажував у себе на колінах зім'ятого папірця і нетерпляче вдивлявся у великі заголовні літери. Скупчивши всю увагу, всі свої знання, він після довгого напруження прочитав: «Анкета», а далі було писано таким дрібним, що й очей не вбереш. Дати комусь прочитати він не наслідювався. Довго й уперто дивився в стелю, примруживши очі, наче хотів щось пригадати, і врешті безпорадно розвів руками. Зім'ятий папірець лоскотно затремтів у руці—Янові на мент здалося, що то Зосіні теплі груди. Рванув папірця, кинув долі. І зразу стало жаль дівчини, а до себе самого піднялась гнітюча огида. Збентежено зітхнув, похнюпився. І до самого кінця роботи, поки всі не розійшлися, ходив, мов у воду опущений.

Коли в конторі стало порожньо, він почув себе краще. Він, на-решті, лишився сам зі своїми болями та думками й завзято приступив до роботи. Роботи було не дуже багато—повимітати, повитирати, щоби в понеділок на готове прийти, але він човпав по всіх куточках, обдивлявся кожну дрібничку, всім столам нарівно взичив уваги й всі чорнильниці пообмивав. Хотів у роботі розбавити неприємну гущу сьогоднішнього дня і в той же час затягти цю роботу до сутінок.

Як тільки стемніло, Ян позамикав двері, ключі передав завхозові, що мешкав у цьому-ж будинкові, і заспокоєний втомою, з легким почуттям задоволення самим собою, вийшов на вулицю.

Над заводом, як завжди, горіли вогні, і прокопчений мурований велетень, як завжди вночі, здавався іншим, трохи чудним, строгішим, ніж вдень. У повітрі гойдався насичений весняним запахом молодий гомін. З темних закутків котився безтурботний сміх, такий бадьорий та різко-снажний, і пропадав десь в гущавині заводських будинків—здається там, де ледве чутно бринькала мандоліна...

Ян постояв, оглянувся довкола й пішов уздовж заводської стіни, вниз до самого ставка. Завод він знав, як свої п'ять пальців, кожну щілину, кожну ямку міг навпомацки знайти. Біля ставка обійшов гниле багнище з іржавою заводською покиддю, шугнув у рівчак, підповз до рогу, де починався дощатий паркан. Ззаду, на болоті кумкали жаби, спереду було зовсім тихо, і лише завод оддала дивився похмуро й строго.

Янові це було вже не перший раз—хоч і сидів цілими днями в темному передпокою і наче-б то нічого не бачив і не знав, але в нього все було розраховане до дрібнички. Він тільки злегка кркнув, на хвилинку зник у паркані, наче паркан проковтнув його, а через хвилину згинці тим же рівчаком уже ніс у мішку вугілля. Звідци до посьолку було далі, зате безпечніше. Сьогодні він навіть рішив трохи дати гаку, піти новим шляхом, по-над берегом, ліщиною, потім межею просто до себе в садок. Вибравшись з рівчака, обережно послухав, оглянувся,—ніде нікого, тільки здалеку глухо буркотів і похмуро з докором дивився темний велетень та під самим вухом кумкали жаби...

За ліщиною, над нагорком підіймалося сяйво—сходив місяць. З комишів куделею повзли тумани, облапували берег, крадькома пропливали в степ. Холодок підбадьорував, підганяв.

Хоч не вперше було Янові, а все здавалося, що ззаду стежить за ним хтось непомітний, і він поспішив, щоби дійти до ліщини, поки місяць не сягнув на весь берег. Тут, у темряві сів під кущем відпочити і заспокоєний, що щасливо проминув найнебезпечніші місця, згадав уривками весь сьогоднішній день. Виросла в пам'яті Зося. З нею Ян вже приготувався поговорити ніжно й довго, а з першої-ж получки купити їй в кооперативі квітчасту хусточку, щоби не ходила, як ті комсомолки, в червоній набридлій косинці. Коли-б гроші, він би їй багато всякої всячини накупив і до роботи-б не силував, щоби росла собі спокійно та радісно на заздирість сусідам. І тоді-б ніхто не посмів на неї гукати «Зоська», а чемно говорили-б «панно Зосю», і тоді-б він їй обов'язково висватав панича.

Десь з гушавини гримнув соловей. Місяць підплив вище, і яругою поміж корчуватих хащів поповзли вохкі тіні.

Ян підвівся, пішов далі. Щоби не виринути зразу на освітлену галяву, він трохи збочив, пройшов чагарником до самого його краю і лише тут сміливо ступив на межу. Навкоси через галяву колись проклали стежку. Нею тепер рідко хто ходив, але Ян все-ж таки рішив бути обережним і йшов трохи осторонь, навспотички, раз-у-раз матюкаючи рівчасту межу.

До посольку було вже недалеко—хвилин десять ходи...

Раптом на стежці—дві темні постаті, наче із землі... Мовчки, повагом, тісно одна до одної посувалися вони назустріч. Ще не помітили Яна, але були так близько, що вчувалося шарудіння кроків.

Ян знічевив, присів. І в цей же час лунко вдарило на всю галяву:

— Стій! Хто там?

Ян кинувся лежмом, нерухомо прикипів до землі.

— Хто там?—знову зірвалося зі стежки й котилося вже просто на нього.

Серце Янове на хвилинку зупинилося, потім застукало часто-часто—і Ян полетів у безодню.

— Хто це? Вставай! Ну-бо, вставай!—сердито сказало над самою головою, наче знайомим голосом.

Ян підвів голову. Перед ним, по коліна у межових бур'янах, стояв Савка.

— Це ви, Яне? Ви що тут?

Ян мовчав.

— А це що за мішок? Ага, вугілля...

— Ой, товаришу Савко, не губіть,—перелякано завоцтузився Ян,—не губіть, голубчику... У мене-ж діти, жінка... нестатки, сами знаєте... не губіть...

Савка підняв руку, застиг... Потім рішуче нагнувся до нього й прошепотів крізь зуби:

— Мовчи, погань... Пам'ятай, щоб це в останній раз! Катись!—і ткнув чоботом у мішок.

Ян покійно й швидко встав. До самого дому він уже не оглядався, йшов підтюпцем, а ноги йому здавалися чужою, чудною машиною. Все

довкола було наче в густому тумані. Голова спорожніла й болісно гула. І коли Клімця на його голос відчиняла двері, власний голос йому видався теж чудним, чужим.

— Чого це ти так довго?—спитала Клімця.

Яна враз наче гачком рвануло в середині. Оскаженіло—суворо глянув на неї і так гупнув серед кухні мішком, що з підлоги знялася хмара й полохливо затремтів мисник.

— Та чого ти, Яне?—тихо й трівожно підняла опухлі очі.

Все, що накипіло в ньому за цілий день, тепер готове було вибухнути немилосердним гнівом. Але він згадав про Зося і, отстовбурчивши вуса, механічно сів на мішок. Напроти, з відтуленої печи йшло духмяне тепло. Припічок був чистий, старанно підмщений рожевою глиною. На всю хату стояв запах свіжого, ще гарячого хліба.

Янове роздратовання помаленьку вгамувалося, і він почав мовчки крутити цигарку.

— Умивайся, Яне,—обережно підійшла Клімця.

Тоді він несподівано для самого себе, з якимсь невиразним тремтінням взяв її за лікоть і, оглядаючись на другу кімнату, щоби не почула Зося, тихенько розповів про все, що з ним сталося. Скінчивши, тихо спитав:

— Зося спить?

Клімця заморгала очима й піднесла до носа кінець фартушка.

— Та чого ти, дурна? Нічого-ж не буде... Зося спить, питаю?

— Нема Зосі.

— А де?

— Нема нашої Зосі... Пішла... з Савкою пішла...

Мов громом ударило Яна,—все довкола тіпнулось, затанцювало перед очима.

— Як пішла?

— Вчора посварилася зі мною, а сьогодні на заводі десь зникла... ото я тобі казала... Потім вдень прибігла й плакала... А оце недавно постукав Савка, вона й пішла...

— Та що таке? Не розумію...

Клімця знесилено похилилася на одвірок і безнадійно—гірко захлипала в жменю:

— У комсомол пішла.. Давно вже збиралася... І Савка давно вже нависом вчашає... Я тільки боялася тобі говорити, думала—передуріє дівка та й опам'ятається... І богу давно перестала молитися...

— Так це вона?.. Ага, тепер все розумію,—глибоко зітхнув Ян,—тепер вже не вернеться... ні...

Вони замовкли. Мовчали довго. В хаті стало тихо, як на кладовищі. І тільки десь в нічній далечині велично й снажно греміли солов'ї.

— Хто знає, може... хто знає...—сказав нарешті замислено Ян, низько схиляючи голову.

— Що ти?—обізвалася Клімця.

Він їй нічого не відповів. Сидів на мішку з вугіллям непорушно, як камінь.

П. ФИЛИПОВИЧ

* * *

Місяця срібний дзюб
Там вдалені, вгорі
Місто—камінний куб,
Сум і сон—лихтарі.

Зовсім звичайна річ—
І не помітив я;
Помандрувала ніч
В чорні німі поля.

Зовсім звичайне все—
Стіл і папір, книжки.
Хвиля (чия?) несе
Тихі мої думки.

Зникла стеля, стіни
Мов не було ніде.
Десь ідуть чабани,
Серце шляхів тверде.

Чую твій перший крик,
Пращуре, крик землі,
Ти у печерах звик
Слухать намови злі.

Темним мовив: моє—
Жінка, табун, стріла.
Он де твій син встає,
Бачить сонце й орла.

Перша думка летить
У неозорий світ,
Перша пісня дзвенить
В пісні—соняшний міт.

Всюди літа орел,
Сонце горить для всіх,
Із золотих джерел
Ллється радість і сміх.

Може й не син, а внук,
Може не внук, а всі...
Сходять зерна наук
В гімнах ясній красі.

Слово росте, й живе
Шепіт води і дуб,
Півень співа й пливе
Місяця срібний дзюб.

Земле, твої слова
Душу схопили враз,
Сходить в душі трава,
В думці нема образ.

Думка росте, немов
Башту дме Вавилон.
...Пристрасть, ніжність, любов
Мрійника мудрий сон.

БАЛАДА

Хилиться сумно і гнівно
Соняшний день вдалені.
Там молода Бондарівна
Мертва лежить у труні.

Сходяться хмари чубаті,
Стогне юрба і гуде:
Годі тобі панувати,
Владарю вільних людей.

Чорне шелочеться жито,
Стукає вітер в вікно:
Жду—вина ще не пито,—
Буде, ой буде,—вино!..

В. ЯБЛУНЕНКО

Із книги: «Пісні сучасної Галичини».

ЛЯГАЮЧИ СПАТИ...

Спати лягав і дивився на схід,
А руки в крові, як калина в плоду;
Сльози лилися—рясно, як піт,
Чорніше од ночі, чорнів йому світ—
—Годі терпіти!.. Втечу! Піду!

А як обрїй ще краяв сонця кружок,
Грюкнули в двері жандарми:
Еј, chłopie! Цю нічи спалено в пана стіжок—
Ту, chamie, заплатиш! І десять різок
Мужикові сипнули безкарно.

Кайдани на руки і—марш!
В тюрму погнали... Завіщо?..
Лайка, побої, зневага—це харч;
Розрада одна: плач, тільки—плач!
Батіг над країною свище...

А як спати лягав,—дивився на схід...
Туди з надією очі
Всіх, що терплять зневагу і гніт...
А ранком—кріваво-мережаний слід
У тюрму, в ті підвалини Польщі.

Б. ТЕНЕТА

МАРІЯКА

I

Вчора одержав від неї листа. Як чудно! Один маленький шматок паперу приніс так багато. Вона пише: «Ух, Борисе! треба було мати багато сили, щоб сісти: написати вам листа після такої бесіди, яку я зараз витримала з Галькою. Тепер ніби-то все скінчено, вона навіть очі заплющила, а у неї виникає знову що-небудь неподібне. Я вже знаю! У мене розбивається склад листа, але я зараз його виправлю. Перш за все не можна-ж так лаятись, як ви! Ми писали вам, але-ж не винні в тому, що почта така несправна, а по-друге, не винна-ж я в тому, що немає грошей на марку. Як що цей лист не передали через руки, то не знаю, як бути. Правда, не слід було-б відповідати таким листом на вашу цідулку, але мені хочеться з вами побалакати. Ви питаєте, чому ми сердилися, коли ви від'їздили. За Галю не знаю, а за зебе скажу: я не сердилася, а злилася страшенно. Чому, не буду писати, може самі коли дізнаєтесь, а як ні, то для чого виводити все на чисту воду? Для чого каламутити? Не треба каламутити старого, Борисе! Ну, от власне і все, що я хотіла написати вам! Чи гадаєте повертатися додому?».

Оце й увесь лист...

Не каламутити води! А хіба вода була коли скаламучена? Хіба вона, Маріяка, не була завжди спокійною і не поведилася зі мною, як і з усіма?—спокійно і просто. Чудно. Право чудно. А хіба з мого боку було що небудь? Хіба я казав хоч слово? Вона може ще гадає, що я сюди втік від неї?! Ха! Не каламутити води! Зовсім не до речі! Так і напишу: «Зовсім не до речі!».

Але для чого писатиму? Мені зовсім не цікаво писати їй.

Я не хочу писати їй! і не хотів ніколи.

Навіть чудно, про що я міг писати їй. І про що я писав? Вечір.

*

Ви знаєте швидкі кримські вечори? Вони прилітають так несподівано й живуть лише півгодини і раптом зникають, замінюючись оксамитовою ніччю. Тоді вітер пролітає над проваллям, згортається в пахощі квітів і прикутий місячним промінням лежить на дні.

Вчора був дощ і річка Кара не який-небудь струмок двохвершкової глибини. Ні, вона гірський потік, що кидає каміння: намагається розірвати ненависні скелі. Збирає сили, вигинає спину і в страшному напруженні борсається в глибокому проваллі і погрозово стогне.

Це внизу.

А на горі, тут на терасах винограду тихо, лише стиглі абрикоси хлюпаючи, падають на землю. Міндалеві дерева під місяцем здаються мертвими, кипариси думають свою думу.

Я чекаю.

Раптом дві гнучкі, темні руки обгорнули шию і сильно шарпнули вниз. Лежу на землі, бачу між зорями, що на небі дві давно знайомі зірки, правда, темні, але блискучі.

— Добрий вечір — чую гарний, співучий голос і почуваю, що зараз засміється весело, невпинно, до болю лоскотно.

Це — Кара. Як хочте — моя Кара.

— А чого ти сумний сьогодні?

Вона так завжди питає мене, бо вважає людину і не сумною лише тоді, коли вона від сміху качається по землі. Пригортається, зазирає в вічі.

— Чого? Хочеш, заспіваю?

Це велика пошана і буває це рідко, але я не хочу.

— Я не сумний, чого-б я сумував? — кажу і додаю:

— Я одержав вчора листа.

— Покажи! — наказує вона і нишпорить по кешенях. Віддаю. Читає уважно, пильно, потім раптом:

— Ти не любиш її?

— Я не знаю — відповідаю широко...

Кара дивиться, а в очах загубленість птахом б'ється...

— Ну, не будемо згадувати про неї. Добре? — питаю.

— Добре — каже вона тихо і сумно... Сидить поруч, мовчить... Та вона не може довго мовчати. Хапає за голову, тягне, цілує так міцно, ніби хоче губи прокусити. Відривається, сміється, заливається дзвінко на весь виноградник... Здається щось заховане, придушене вирвалось на волю і з радості, з молодого завзяття, як мале теля, задерши хвоста, гасає по терасах...

Вона завжди така. Коли я читаю їй свої оповідання, довгі і страшенно психологічні, вона притихає спочатку, а потім, позіхнувши декілька разів, нестримано починає сміятися.

— Чого? — питаю ображено.

— Ха-ха, коли ти читаєш, у тебе ліве вухо ходить, як у зайця!

Вигинається, як кішечка, тре щокою руку... Раптово шарпнула, обгортає і летять обертом всі етюди, оповідання, нариси. Психологія замінюється на її очі. А очі у неї були на диво гарні... Сама вона струнка, смуглява і дика. Іноді, сидячи над проваллям і обмірковуючи якусь там річ я раптом котився вниз через колючки і куші. Підводячись, весь подряпаний, зустрічався з Каріними очима, але в них не було ні краплі каяття: лише сміх. Доводилося брати на руки, відносити до кушів акації і лишати її там.

Іноді казав, що скоро поїду. А що вона буде робити? — Вона? Не знає. Підє за когось от і все.

Просив її не приходити до мене, але часто вночі прокидався несподівано; це вона соломинкою лоскотала в носі, потім припадала до мене.

Питав: А як буде що? Нащо ти це робиш?

Сміялася: «Я люблю тебе і мені лише дев'ятнадцять літ. Відгуляю своє, піду заміж; буду пекти, варити і тебе згадувати. Тоді вже не доведеться, нікуди буде ходити. У нас строго» — каже вона і пригортається до мене...

*

— Я люблю твої круті, горді плечі. Я не знаю, які у неї плечі... Я не знаю...

— Милий, ти казав, що не будеш згадувати про неї...

— Правда, правда, але-ж у неї червоні великі руки і сильні руки. Зовсім некрасиві, негарні руки.

— А у мене гарні, темні, темні руки, — каже Кара, — ніжні, але сильні... Мої руки дуже сильні. Ти-ж любиш силу?

— У неї, ти знаєш, у неї зовсім сиві брови, такі білі і невиразні.

— А у мене гарні, тонкі, татарські брови.

— А у тебе гарні, чудово гарні, як гірська стежка, вузькі і круті брови. Я зовсім забув про неї. І навіть не пам'ятаю, які у неї очі?

— У мене чорні очі!

— Ах, я знаю, які у тебе очі, у тебе дуже темні очі, темніші і глибші, ніж гірське провалля вночі. А у неї? Я не знаю, які у неї очі. Здається сірі...

— Я не люблю сірого кольору, милий. Я не хочу, щоб ти казав про сірі очі, милий!

— Добре, я не буду казати про сірі очі, але ти знав, вона ніколи не дивилася на мене ласкаво, тільки, коли я їхав, вона дивилася пильно...

Вона ніколи не просила мене читати їй, як ти, але-ж вона завжди розуміла мене, хоча ми з нею мало про що говорили. Вона...

— Милий, ти казав, що не будеш балакати про неї.

— Правда, Каро... Але я піду додому...

— Що з тобою? Ти сьогодні йдеш перший.

Я іду перший? А хіба ти не хочеш вже йти?...

— Чого я так поспішаю? У мене голова болить, у мене так страшенно голова болить...

Пішов, обернувся. Стоїть, дивиться, рукою махає... Чую, що вже сміється.

«Дурна, дурна». Пішла. Співа...

*

А увечері ніби хтось прочитав сторінку з давно позабутої книги. Гарна, хороша, мила книга...

Над степом смеркало. Важко, підбиваючи шлях, йшла зі степу отара. На далекому сході хтось бавивсь, запалюючи сірники.

Важка хмара посувалася поволі, потроху, і вітер, придушений додолу, схилив на обрій голову, так що з-за кряжу було видно лише кучері, які крутилися легкими стовпиками і хиталися ледь-ледь. Ми поверталися зі степу... Маріяка і я.

— «Я завтра їду у Крим».

— Чого? — спитала байдуже.

— Так, діло є,—відповідаю, а очі в землю.

— Маріяко... хотів ще щось мовити, та дощ пішов, переплутав всі думки... Хододно стало... Так і не сказав тоді нічого... А от тепер цей лист.

Кажуть, ві сні бачиш те, чого бажається. Це—брехня. Я зовсім не хотів її бачити, навіть з вечора думав про те, щоб не приснилась вона мені... але не так сталося, як бажалося.

Приснився мені таки той самий вечір, та інша розмова була. Стоїть вона бліда, бліда і квітки нервово в руках шелестять. Одвернулася, дивиться в бік.

— Маріяко!—кажу...

Глянула... руки простягає... Кидаюсь.

— Так правда? Я-ж знаю.

— Я давно чекала, що ти прийдеш,—каже... Але раптом відвернулася, пішла швидко, зникла в дощовім шумі. Кличу... Не чуть відголосу. Хапає каяття:

— І нащо я казав? Нащо? коли я її ніколи не любив!

Прокинувся. Чудно!... І привидиться-ж таке... небажане.

*

— Прощай, Каро! Так швидко, як літній день, розгоралося наше кохання.

— Ти була занадто близька до мене. Я бачив тебе наскрізь, ніби світив рентгеном. Моя гарна, дурна Каро! Пам'ятаєш вечори, коли я, стомлений боротьбою своїми думками, хотів відповіді від тебе,—ти ж лікувала мене поцілунками...

— Коли в мені важкими хмарами збиралися спогади і вражіння і шукали виходу, ти бурєю розганяла їх, не даючи їм пролитися дощем. Тобі не треба було цілувати і розпалювати мене в часи шукання...

— Каро, Каро, не треба було випивати з мене усіх сил. Ти була занадто пожадлива, ти не хотіла нічого, зовсім нічого залишити мені... Кожен раз після побачення з тобою я приходив додому розбитим. Я нічого не читав, я нічого не писав... Ти була, як буря, яка нагло приходить застелює весь обрій, все небо... Але також швидко і пролетіла ти, як пролітає ця південна буря... А потім, Каро, тобі зовсім не потрібно було мати гарних очей і тонких брів...

— І навіщо ти літніми вечорами, коли я писав, приходила і несподівано лякала пісні. Ти не розуміла, що пісня породжує любов, ти не розуміла, що кожний твій поцілунок коштував мені пісні, що кожна твоя ніч вбивала співи, бо було це занадто... Потім тобі не треба було, коли я читав свої твори, тобі не треба було так одверто позіхати... Та що там, ти сама добре знаєш, чого непотрібно було робити тобі і мені.

З такими думками іду до Кари.

— Залишся, не їдь,—каже вона...

— Чудна, Каро, ти зовсім дитина...

Як то? Вона дитина? Я в протилежному ще не переконався? Ну добре, коли я залишусь, то вона доведе мені, що я дурень.

— А коли ти повернешся?

— Гадаю, що через рік, а може й швидче...

— Ну, добре, вона чекає.

— Але гляди—додає Кара: «Не дури!».

І ми з нею прощаємось.

Я не дурю її. Я кажу щирю правду. Через рік я повернуся...

*

Тут абрикоси в кінці й груші вже є—там від ягід рясно, рясно. Гей, гей! Як то буде? Стукотить машина, з містка на місток перескакує, заховалась, зарилась в тонелі... От останній, четвертий. Вже рівно, але трава ще жовта, попалена, зсохла й гори тремтять праворуч. Літні гори, сині, покриті туманом. Там за цими горами я кинув щось, кинув щось, а що не згадаю... Не Кару... Ні. А спереду степи рівні, рівні й знайомі, близькі. А з тих гір (через степ, аж туди над Дніпром) простяглося незриме для всіх павутиння... І от їду я й, як павук, тягну за собою ще одну нитку... Як ще їхав, то віз щось із дому туди, у ці гори, а тепер з гір везу, що — не знаю... Не Кару... Ні.

Ніч і день. А увечері видко за зворотом знайомі огні. Загуркотів міст, дим забився об скло, засичали вагони. Вдома...

Знайомих одвідати треба... До кого-ж іти? До Васі? Звичайно до Васьки... Він краще всіх знає: де, що і як. Він й посаду знайти допоможе.

А коли до нього йти, то проходити повз її вікна...

Ге! Ні... Стоп! Не підеш. Ти не підеш, чортова лялько! Овва! Її побачити схотілося? Ніби їхав сюди за для неї! Її? Дурниці! І чого-б я хотів її бачити! Я піду до Васі, а чим винен я, що вона живе коло нього? Ясно і просто. Просто і ясно. А при чому тут вона? Хіба я згадував про неї? Чудно, коли так. Ну-да. Я згадував усіх знайомих і її згадав. Чому-б і не згадати, коли вона моя знайома? Просто знайома от і край. Іду до Васьки...

II

Бачив таки її. Коли йшов до Васі, вона сиділа на вікні й писала щось. Певно свої вірші... Але я не звернув уваги й пройшов повз неї.

Чого-б я дивився у всяке вікно?

Коли сидів у Васі, вона зайшла. А в кімнаті було так душно, що у мене голова закрутилася, і вона була червона, червона... Не гарно, коли в кімнаті важке повітря... Я підвівся і відчинив вікно і коли обернувся, вона вже була чогось бліда...

— А... добрий день... Надовго приїхали?—Але потім, не чекаючи відповіді, до Васі:

— Чи немає у вас Винниченка: «Краса і сила»?

— А отам на полиці,—каже він. Немає? Та ви-ж взяли ще вчора!

— Ах, правда, вибачте,—каже вона й знов їй ніяково. Дивиться байдуже. Прощайте!—Пішла...

Бліда трохи стала, схудла, але не змінилася майже зовсім. Така ж крижана, лише очі великі, сірі, з промінням. І як ці очі не розтоплять її і не сплять оточення?

Пішла... На сонце набігла хмарка і день посірішав.

— Ну, розкажи, як жилось у Криму.

— Що розказувати? Я писав тобі докладно... Пора йти.

— Так скоро? Ти-ж хотів про щось розпитати...

— Ні, не охота. В другий раз.

— Провести тебе?

— Ні, ні, я сам піду.

— Заходь.

— Добре.

Іду. Повертаю коло бузку, наліво її вікно. Зараз... От зараз...
Ноги зовсім не йдуть, не слухаються...

— Борисе!

Зупинився, чи кликав хто? На вікні Маріяка. Дивиться, обличчя, як завжди, серйозне, а очі сміються і перемигуються проміннями...

— Про що так замислились?—питає.

— Я? Нічого. А що вона робить? Пише?

— О, що до неї, то вона нічого не робить, байдики б'є.

— А ви пишете?

— Ні!

— А що робите?

— Теж нічого.

— А вона як?

— Вона дуже розледащіла. Після роботи спочине годину, дві і йде працювати в клуб, а потім на скелі, вона що-вечора ходить на скелі... Та мабуть прийдеться кинути, бо просто не можливо: де не ступиш—пара, то на голову, то на руку станеш. Просто лихо! Навіть посидіти не можна. Вчора її, наприклад, просили оступитись з одного затишного кутка—бо це «їх» місце! Їх! От чорти! Й вона засміялася...

— Ну, прощавайте, сказав я, чогось раптом розсердившись.

— Ідіть собі.

Пішов.

А й, справді, гарно мабуть тепер на Дніпрі? Треба коли-небудь піти подихати свіжим повітрям...

І як я раніше не зібрався туди? Треба неодмінно піти...

*

Зустрів якимось випадково й сказав їй, що хожу що-вечора на скелі і дивно, не бачив її ні разу.

— А-а! тягне Маріяка байдуже.

— Я ходила у степ, я на скелі давно не хожу вже...

Тепер вона ходить на скелі. Зустрічав, певніш бачив, бо не балакав і не здоровавсь, а час летів.

Осінь. Розкидала жовте волосся, розіслала килими. Ночі прозорі стали, ранком земля холодна, холодна. Павук плете павутиння між голими віттями, вітер голодний, злий сичить по кущах, а Дніпро синій, темний. Справжня осінь, ясна, кришталева.

Ніхто вже не ходить сюди у цей парк, лише я та Маріяка. І між нами теж ця прозора осінь, павутиння незриме струною... Тягне воно. притягує нас з двох кінців міста сюди в парк... Я не пручаюсь. А Маріяка хоче розірвати, видно, змагається міцно... Я знаю чого...

Але-ж ми повинні зустрітись. Як то буде? Знаю. Треба байдуже всміхнутись і сказати:

— Давно вже не хожу я сюди і ніяк не гадав зустріти вас тут. А от вийшов випадково і зустрів.

Вона знатиме, що я неправду кажу, але буде мені вдячна.

Сижу, мрію... Голос:

— Добрий день!

Вона! Схилилась, дивиться пильно і голову по своєму звичаю в бік, потім підходить, бере за руку, підводить угору...

— Діждався?

Обгортає і цілує кріпко, міцно. Рвучко повертається і йде.

— Почекай!

Іде швидко, сходить на доріжку, щезає. Схоплююсь, біжу—вже не видно її. Натикаюсь на якусь юрбу. Питаю. Ніхто не бачив... Біжу далі. Кличу.

Тиша. Лише вітер шумить в кущах і пісок рипить під ногою.

На другий вечір вона не прийшла. Вже засвітилися лихтарі у місті. Пішов до Васі... На вікні Маріяка.

— Добрий вечір.

— Добрий—всміхнулась.

— Чи не зможу побачити її завтра ввечері там на скелях? Мені треба з нею побалакати. Конче потрібно. Необхідно...

— Навіть необхідно,—каже вона насмішкувато, розтягуючи слова.

— А мені немає про що з вами балакати.

Вона просить мене викреслити це з голови. То було просто так. Гарний вечір і настрій. Жарт.

Держусь за дерево і почуваю, як пальці ріжуть кору.

Але-ж вона цілувала мене?

Ну, то що-ж? Почім я знаю, що лише мене одного цілувала вона? А як що ні? Мало кого вона не цілувала, так ото кожен і мусить щось взяти собі в голову? Хе! Вона вільна сама собі. Схотіла—поцілувала, а зараз не хоче і балакати зі мною. А потім я-ж скоро їду у Крим до якоїсь Кари,—це, звичайно, їй зовсім байдуже: чи Кара, чи дві Кари, але-ж вона бажає мені всього кращого і таке інше.

Я не слухаю до кінця, повертаюся і біжу до Васі.

— Ідіот чортів.

— Невже в його тупій голові немає ані краплі розуму. Невже він такий йолоп, що нічого не баче і не розуміє. Га?

— В чому річ? Він таки зовсім не розуміє мене! Чого я так раптом накинувся на його?

Ах, правда, я й забув, що маю діло з моїм надзвичайним, чудовим Васею. Але-ж, яке він має право розказувати всім про мої особисті справи. Хіба я казав йому, що їду до Криму? Хіба я казав йому що-небудь особливе про Кару?

О, він цього не каже, але-ж він має голову, щоб робити висновки і потім він не розуміє, чого я хвилююся, чого я ховаюся з своїм коханням до Кари навіть від його?

Він, що має право робити висновки! Кувалда чортова! І розказувати про це всім!

— Кому?—питає Василь.

— Маріянці, наприклад!

— А-а!—то вона-ж сама розпитувала, вона останніми часами дуже цікавиться тобою. Я з тобою приятель і з нею приятель. Ну, чому-б і не погомоніти про твоє щастя? Чудно навіть.

А, куряча твоя голова, кричу я. Я ніколи не любив Кари, вона пуста, дурна дівчина. Розумієш? А потім я не їду у Крим. Мені там немає чого робити. Мені таки зовсім немає чого туди їхати. Я прошу тебе не бути агентом у де-кого. Так, так, у де-кого, от і все.

— Ну, ну!—каже він і сміється.—Невже я гадаю, що вона порозкажує. Він скаже, щоб вона нікому нічого не казала. Даремно я так хвилююся. Він знає, кому що можна казати. Він не такий дурень, за якого я його маю, чорт побери! Він розуміє... Хе, хе!

— Він розуміє?! О, він розуміє?! Я прошу його нічого не казати їй. Я сам з нею побалакаю; мені посередників не потрібно.

Грюкаю дверима, вибігаю майже і повертаю по дорозі, що в степ. От вже казарми, а далі за радіо-станцією й він...

— Чекайте, чую голос. Обертаюсь і ледве не падаю від здивування. Маріяка.

— Ух, і біжите-ж ви! Ходіте далі, ви-ж у степ?

— Так! У степ.

— Ну й я піду з вами... Можна?

— Можна.

— Гарний вечір... Зорі.

Я люблю зорі, я не можу жити без зір. Коли їх вкривають хмари, мені стає сумно,—каже Маріяка:

— А тобі, милий?—Здрігую. Вона-ж, сміючись, дивиться і простягає руки.

— Я чула вашу розмову. Ах, які ви обидва дурні! Страшенно дурні.

Вона чисто така, якою я бачив тоді її, ві сні, але зараз вона вже не вітче. Заїрем хапаю її, цілую в уха, очі, брови... Гей, ге-ей. Молотом, паровою машиною гатить серце по ребрах, силкуючись вирватися... Заніміла, лише очі з-під довгих вій дивляться жваво, весело.

І враз хмарка, така ясна і хитра хмарка.

— А що то за Кара?

— Дівчина одна. Я не люблю її.

— Не любиш? Ну й добре.

— А чому не спитаєш, чи любив чи ні?—кажу я і мені чогось стає боляче. Чи тому, що вона не розпитує, не цікавиться?

— Ну, то вже не моє діло, каже вона і додає: і тобі немає ніякого діла, чи любила я кого чи ні. Зовсім. Абсолютно.

Правда, правда. Я-ж забув, що це Маріяка... Справді, яке мені діло, чи любила вона кого чи ні? Як що я схочу, то можу поцілувати її в плече і сюди... і сюди... Правда?

Вона була збентежена.

Може через те, що вона була така збентежена, я міг цілі дні дивитися їй в вічі. Ми-ж часто ходили у степ. Схиляться вітри над яром, хмари розкидають руки над обрієм і тихо, тихо злітає вечір... Жовта осінь, жарка.

— Хо,—нахиляється Маріяка:—Я бачу, ти зовсім згорів.—Потім: «Маестро, я дозволяю вам скинути сорочку»!

Скидаю, повертаюсь до сонця.

— Хороше. Підсовуюсь, тягну руку, другу.

— Ну-ну,—застерігає вона... «Сиди собі. Читай»!

Іноді не бачились днями, тижнями і побачити її було неможливо.

Заходив до неї, шукав по знайомих місцях. Немає ніде. Коли-ж зустрічав випадково, чув заяву:

— Ти мені страшенно набрид. Я не хочу тебе бачити!

Потім якось знаходив вдома цідулку: «Борисе, як почуваєте себе? Залиште завтра вдома книжку. Зайду о 8 г. вечора».—М. І внизу примітка: «Я весь час зла страшенно і ти не сердься».—Все це значило, що завтра підемо куди небудь. Але чому завтра, коли я хочу сьогодні? Я зовсім забув: у мене завтра діло, дуже важлива справа і рівно о восьмій... Залишаю записку. «Іду до Н, прийду годині о 12-тій. Книжка на столі».

На завтра о пів на восьму вихожу, вертаюся о 9-тій. Відчиняю двері і від здивування німію. Коло столу Маріяка читає мої зшитки.

— Що це за мода читать чужі рукописи без дозволу?

— А що-ж, скажи, будь ласка, робила-б я до 12 години.

— А, і тільки. Аби час минув, а само по собі тобі не цікаво?

— Зовсім не цікаво,—каже вона.

Починаю злитися і питаю:

— Чого я не міг тебе бачити цілих десять день?

— Не хотіла я тебе бачити.

— А тепер хочеш?

— Хочу.

— Так може я не хочу!

— А мені яке діло? Можеш робити, що хочеш. Я не буду перешкоджати тобі і сидітиму мовчки.

Залазить на ліжко, підбирає ноги і мовчить.

Читаю. П'ять хвилин, десять, пів години... Мовчить.

— От іроде,—думаю,—почекай же.

Читаю ще хвилин десять. Озираюсь—її немає. Втікла!.. А місяць так гарно світить... бере жаль. Піду до скель... Іду по вулиці, завертаю до Дніпра. Сідаю і слухаю, як шелестить він десь далеко внизу під ногами. Дивлюся на вогні, що лягли над мостом і над берегом тим. Ніч ясна і холодна. Ех, скоро зіма, вже одної сорочки мало проходить свіжий вітер крізь неї.

Але мені добре, зовсім добре!

Хіба я й сам не можу посидіти? Все рівно через пів години час лягати, бо завтра рано на працю. Встаю і кажу сам собі:

— Ну, да, звичайно!

Несподівано з-під скель чути сміх і гола рука хапає за ногу.

— Де була?

— Купалася.

— От, дурна! Вже осінь і холодно.

— Ет, що там! ходім купатися. Вода тепла.

— Ну що зробиш? Іду. Роздягаюсь, А Маріяка десь щезла...

Чую пливе.

— Ау! Ух як холодно. Сміється.

— Пливи до мене!—кличу.

— Ро-о-зумний який!—лунає над водою її насмішуватий, ваблючий голос, на чорній воді голова підпливає, клацає зубами.

— Ну, вилазьмо. Я змерзла, як цуцик!

Видряпалися на самий верх скелі. Б'є одинадцять, дванадцять, година, дві, три, і лише, коли сходить сонце і почали приставати перші дуби, я йду просто на роботу. Іду злий, неспокійний, незадоволений.

Маріяка—спокійна. Дивиться через свої довгі вії і каже:

— А все-ж таки ти чудний, страшенно чудний!

Чому вона каже так?

Чи не тому, що я маю сміливість трошки цілувати її і все.

*

Буйно бентежиться вітер, кидає хмари на море. А від самого моря аж за обрій—бір. Столітні сосни стали гнучкою стіною—вона дзвенить і хилиться, а просіка вузька, на два кроки—рівна, як промінь....

Я стою коло скель по груди в воді і дивлюся. Буря вие, набігає бурун, вкриває, перескакує через голову—в небі—гомін. І раптом все стихає... небо ясніє, виринає місяць і лле біле молоко на бір і на море.

Почуваю нудьгу, в грудях немає чим дихати, кров стукає так в голові, ніби там ходить потяг..... На доріжку виходить вона—Маріяка. Простоволоса, дика, струнка, без одежі,—очі зелені і в них відбиваються ясно червоні стовбури сосен... Бачить мене—сміється... Не сміється, а зуби скалить.

Ех, що там! Посуваюсь все ближче, а сам пригинаюсь, щоб не видно було, що підхожу, а ніч ясна. Натягнув хтось струни межі мною і нею...

Зриваюсь з диким несамовитим завиванням. Вітер свистить і пісок злиняло дзвенить під ногою і летить шматками. Вона здригує і хитаючись з боку на бік, як бігають всі жінки, нахилиється—летить. Волосся, як крила—от, от... хватаю за руку, потім за шию, але вона, як гадюка, випростується. Руки пробігають по тілу і хапають повітря, а вона щезає і лише сміх жагучий такий, ясний, заклинаючий розбивається об сосни і тане.

Такою часто-густо ввечері ввижається вона мені. Хочеться взяти її і поламати надвоє. Хочеться, щоб вона цілувала мене, як Кара.

Яка Кара? Сама звичайна самичка... Хочу, щоб була моєю. Моєю тільки і більш нічим. Почуваю, як скаженію і все.. Менше починаю собою володіть. Підвожусь і кажу сам собі:

— Я хочу, щоб вона була моєю!

*

Вчора бачив її з якимсь чудаком і сьогодні балакав з нею про це.

— Бачиш,—казала вона—й ти такий же як і всі. Погляду тебе на нас, на жінок, такий, як у всіх. Власність! Ви хочете власности! Як тільки визнаєте, що вас люблять, зараз же: «моя» та й ще «вся моя», ані краплі нікому, навіть нічому... Ти не знаєш, як часто доводиться зустрічати серед наших партійців ще більш свиней, ніж ти... Не сердься. Це-ж свиняче відношення?

Дивиться, питає, очі суворі, суворі і в них почувається мука.

— Свиняче,—відповідаю.

— От бачиш, ти хоч свідомий, а інші так просто кажуть: що-ж, зараз можлива лише така сім'я. Що сім'я! От, гадають, що я не живу ні з ким через те, що не хочу звязуватися дітьми! Яка дурниця. Я люблю дітей, і коли-б... я-б мала їх десяток. Не менше!—Сміється, з очей посипалися проміння.

— Я-б їх якось пристроїла, вмісті-б жила... Та й можна не мати їх... Не те... Все не те... Чи зміг би ти, щоб і добре ти жив, що-б все було в тебе, а ти був би раб. Певно ні... Так я... От знайду такого, хто не власник що-до жінок. Полюблю—то й побачимо... Я не хочу бути чийось там власністю. Я не хочу бути квочкою. А так... хіба що зігнуся, або поламаюся, милий, не допомагай мені сгинатися!

А вечір був гарний, а я не хотів, щоб вона пішла од мене. Вона-ж збиралась кудись в театр. Може-б і мені піти з нею?

Ні, вона піде сьогодні сама. Я намагався.

Ні, очі стали суворі, жорстоко-холодні:

— Ти набрид мені. Що за звичка! Я-ж ніколи тебе не перешкоджаю, як що хочеш ти бути сам.

Одвернулась, пішла. Навіть не умовились, коли побачимось.

*

На другий день прийшла. Був брухливий вечір. Хтось скавав огненним конем і махав бичем над обрієм. Надходила гроза, але ми пішли, як і завжди, у степ, не даремно-ж вона була селянка. Це мабуть остання гроза. Тепер же почнеться осінній нудний дощ, заплачуть мутно вікна, буде якось тоскно...

Чорний вітер люто накинувся на голу землю... Відриває шматками цілі скиби і розносить по степу. Іноді важко йти проти вітру...

Маріяка виставила груди вперед, зігнулася трохи і, розкривши обійма, співала.

— Що ти співаєш,—спитав.

— Так, своє. Як іноді співа, самоїд: «от везу барина і він дасть мені грошей на водку. А я люблю тебе і бурю і скоро поїду».

Вона стала, обгорнула мене рукою за плечі, перекутилась на місті і засміялася. Вона завжди сміялася не до речі...

— Чого ти? Куди ти їдеш? І зі мною тобі не жаль розлучатися.

— Ні, не жаль! Ех, як гарно вітер гуде. Давай бігти?

Ми побігли... Маріяка біжить спереду, хустка в руці, а волосся, як грива, розпустилося. Вітер скажено цілує її постать... Пригортає.

Згадався мені бір і море і вона, Маріяка... Зірвавсь, переміг вітер, обернулась, всмінулась, як там, і полетіла. Біжу мовчки, зуби сціпив, почуваю—горять вуха. Вона повертає з кряжу в балочку. От зачепилась за щось... впала. Добіг, хватаю... Підняв і поніс, притулив до себе, вдивляюсь в обличчя, очі чудні, чудні, темні, чекаючі... Продираюсь крізь кущі, куди й сам не знаю. Застогнала вона... обхопила рукою шию, припала. Цілує так, ніби весь світ хижим звірем хоче випити з мене всю міць... Очі вкрили весь обрій... чудні такі, темні—таємні. Далі трохи просторніше стало, але дихати нічим... Шия білим блиснула, темні плечі, круті і почув, як коло щокі почали танути гнучкі, тверді груди...

Коли прочунавсь, світ був звичайний.

Повертались додому, як завжди, пізно. Попрощались, як завжди, на розі Івановської і Ленінської і пішли, як завжди, різно. Я собі, вона собі. Але, коли я вже вдома вляз в вікно, то почув, що чогось немає в мені. Ніби якась буря влетіла у сад і розбила там усе, розігнала.....

Коли засипав я, згадав, що умовивсь побачитись з нею завтра. Позіхнув солодко, перевевернувся на другий бік і в голові минула думка, що тепер вона вже моя!

*

Знов казав їй, що хочу жити вкупі.

Тепер не сміялася, а казала серйозно.

— «От ти знов! Ще й вкупі. Мені вдома краще, кімната моя куди більше від твоєї. Як би ти ще був хворий, ато... Ти просто цілий день хочеш бути зі мною.

— Я хочу завжди бути з тобою!

— Оттаке. Знов своє! Казка про білого бичка! Ні, це неможливо. Перше, того, що я їду до Києва, а по-друге, що не хочу завжди бути з тобою. Ти гарний лише в малих дозах.. як тютюн. Важко одвикати буде. Стій, стій! Ти вже хочеш сказати: «нащо-ж одвикати»? А я кажу: «нащо звикати?».

— Нащо ж це крутимо ми!

— Не хочеш, кинь!—сміється: «у тебе зараз очі такі мутні і вохкі. Погані очі. Фу! Не-хо-ро-шо»!

А у самої очі світяться... Хапаю, але виривається. Вже надворі. Зазирає у вікно і кричить:

— У тебе очі вохкі, темні, погані!

— А у тебе світяться—відповідаю.

— Того я і втіла! А ти думав... Дурний! Того й їду!—Зразу стає янхось не по собі і вчора казала те-ж саме, та я гадав, що шуткує, але зараз каже вже правду:

— Їдеш? Заходь у кімнату. Годі пустувати!

— А не будеш займати?

— Ні!

— Заходить, сідає:

— Їду і їду завтра.

— Неправда.

— Ні, правда, вже й командировка є.

Витягає. Читаю. Справді. Нічого не розумію. Голова моя, певно, зовсім дурна стала. В чому річ?

— А що-ж вчора... Чи ти не любиш мене?

Ні, вона любить мене, але-ж чого-б вона через мене кидала свої власні справи? Вона-ж може зі мною листуватися. Потім ми-ж будемо бачитись: вона буде наїздити сюди. Їй самій, сказати правду, неохота їхати від мене, але тим швидче вона примусить себе...

Хіба-б вона інакше поважала себе, хіба я поважав би її?

Бачу, що каже щиро, бачу, що не переконати. Повстає чогось мутна злість.

— Ну що-ж, їдь собі, а я поїду у Крим.

Але вона байдужа, потім починає сміятися, сміятися, сміятися:

— Я знаю твої думки! Ах, який ти дурний... Я прошу тебе їхати у Крим. — а далі вже похмуро трохи:

— Дивися, Борисе! я з розбитих чашок не п'ю!

Ясно. Але хто її просить, або буде просити? Хай вона не боїться! У мене теж є свої погляди: коли я п'ю з чашки, то чашка мусить бути моєю! Я викрикую нарочито голосно.

Тоді вона хитає головою і каже:

— Який ти паскудний власник! Ну добре, ти-ж зможеш теж переїхати до Києва?

Але в мені прокидається пиха:

— Ні, я не поїду за тобою хвостом, як що ти не хочеш бути зі мною. Я ніколи не зроблю цього! Вирішено: я їду у Крим. Зараз же піду влаштую це!

Маріяка затихла, сидить, якимось зігнулася чудно:

— Як хочеш, твоє діло.

Розлучилися холодно. Коли протягувала руку, спитала:

— Так значить точка?

Що відповів я, не знаю. Пам'ятаю, що в грудях боліло, і день був темний, хоч і сонце світило...

III

Через тоннель проскочив потяг. Зараз коло печер і скель майне і приїдемо... Вокзал, трамвай, пристань, південна сторона. Поспішаю. Що сталося за цей час? Іду повз батареї над морем. Ще три верстви й Кара.

Лізу по твердій стежці. От поворотка над прірвою: тут Кара той рік вперше співом мене зацікавила. Тополі. Тут я цілував її в-останнє. Ті-ж гори, те-ж небо... той же схил з виноградом.

Де-ж Кара? Зараз буде міндалеве дерево і Карина хата. Вже видко... Хто це надворі?.. Кара! Ні, це мати її:

— Селям алейкум!—кажу. «Де Кара?».

Мовчить, лише очі щось кажуть: «Кара... немає Кари».

Почуваю щось гостре під серцем.

— Де Кара?—кричу вже злісно.

— Немає.

— Вмерла чи що?—грубо, дико.

— Як вмірала, просила оце передати.

Повертається, йде до хати.

Іду, сідаю на камінь... А сонце палить палить, безжалісно так, як літом... перед очима мухи літають.

Повернулася стара: «От візьми». До рук щось поклала.

Глянув: чорне, мертво волосся.

*

Хожу по вулицях, слухаю гомін натовпу, а вночі йду до моря і слухаю його пісень.

Иноді зусрічаю Кару, тоді біжу наздогін, але, наздогнавши, бачу, що помилився...

А вночі сниться Кара і Маріяка в одному тілі. Я нікого не люблю тиму так, як цю жінку. Та не довго вона була зі мною...

*

Виїзду в море, натягаю вітрила, прямую на обрій, але він тікає; і скільки не силкуюся наздогнати його—він відходить все далі й далі. Я страшенно люблю бурю. Я йду назустріч вітрам і гойдаюся на піні...

Я рибальчу. Кожен день з нашого осередку виїздить сотня човнів. Кожну осінь на морі гинуть товариші, але мені не щастить; два рази розбивало мій човен, два рази мене витягали неприємним.

Кажуть, хто бачив море в осінню грозу, кому глянуло в вічі воно, той забуває жінок і починає кохатися в ньому... той не може вже кинути його.

Осінь зараз... ніч... Веслом зачіпаю я хвилі і вони рокотять і йдуть рядами за обрій...

За кожним ударом світиться море.

За кожним помахом загоряються вогники.

Я відчуваю, що море мене полонило.

Правда, кому воно глянуло в вічі, той вже не піде від нього...

Немає Маріяки, немає Кари...

Лише я і море...

*

Шинок. Чути лайку і вереск жіночий...

Ні! Знов мене тягне туди, де праця, де люди...

Далі від моря, бо воно сковує сили...

Десь за кряжем—місто.

Там ніхто нами не цікавиться—цікавляться спекулянти нашою рибою. І все.

А вчора випадково прочитав торішню газету: нею було вкрито стола у мого сусіда. Перший раз за два роки!

Лист. З Києва.

— Випадково взяла вашу адресу. В Києві зустріла Васю і він каже, що ви пишете якісь скажені листи про Море з великої літери. Я страшенно захоплена роботою, а ви залізли у якусь дірку і зимували. Чи пишете що?—Маріяка.

А вику ледве видно, дрібненько, дрібненько:

— Милий, я за тобою скучила... ти вже не власник... Вася каже, що море тебе відучило... М.

Лист. Як промінь, як з того світу вістка в могилу.

*

Гей! Що там! Море більше не має отрути!

Динило з степу ясним вітром. Там вже снігами все вкрито. Там лежить він рівний, рівний... там чекає робота...

Скочуюсь. Хапаю речі, запихаю в кошик...

Гей... гей!

І як я раніш не додумався їхати? І що я робив у цій дірі? Хо, хо! Чорт побори! Розпустив нюні, розкис...

Наплювати на все тепер.

А жаль моря. Воно таке гарне, гарне. Суворе. Ще раз поїду в море!

Переодягаюсь, біжу...

— Що це ти! Хто-ж сьогодні поїде з тобою? такий вітер!—кажуть мені.

- Сам їду!
- Чого ти так сяєш? Гроші одержав!
- Вгадай?
- Чорт тебе знає, чого радієш, йолопе!—кажуть мені з заздрістю.
- Мабуть збожеволів.

Їду... Підкидує, б'є. Це воно сердиться, що вирвався я з-під його влади...

Ех море, море! Дурне, велике море! Ну спробуй, не цілуй скажено скель, не примушуй їх гомоніти з тобою, не будь власником і скелі самі присунуться до тебе. Так! Дурне, велике море, я їду завтра. Хо, хо! Я їду завтра.

*

Знов стукотять вагони. Знов огні вночі по степах.

Знов вільно і мирно дихає степовий день. Над вечір рожевіють хмарні провалля. Потяг вистукує: «Кома, кома».

Летить, зриває сніг слідом за вітром.

Ми виїхали з «Межевої», а яка буде далі не знаю...

Д. ДУДАР

I

Хутір занедбаний. Літом.
По робітничому вісім.
Хитрим, уважним бандитом
Свиснула пташка у лісі.

Завше стоять на варті
Образи асоціацій.
День буде нині у гарті:
Липень уже на праці.

Росами пахнуть городи
І павукові кросна.
Сонце прожектор наводить
— «Будьте високі ростом!»

II

Стрепенулась лячно осика—
То бандита майнула тінь.
А день і червінці розсипав,
І снує золоту волосінь.

Припадаю до трав ніжнокосих
І збираю його скарби.
А земля так всевладно просить:
— «Тільки мене люби!»—

Любий гаю, мене не видай:
Сила зім і так мало літ...
А день золото кида, кида.
І на варті стоїть...

МАРК ГОРОВИЙ

* * *

М. Яловому.

Дорога. Даль. І перший сніг
І коник мій летить.
Все навкруги, як уві сні,
І вітер—голубий.

Як ранок прийде—буду там,
В околиці—і там!
Мене чекає молода,
Голубонька-мета.

Свистить батіг. Свистить і степ
Сріблястий пил на лоб..
Чи ви чекаєте гостей?
Чи вас там замело?

Дорога прямо—не зверну!
Сказав я: не зверну!
Весілля буде—знаю я,
Далекая моя!

... І знову вітер і сніги
І синій комунар,
І коник рветься із дуги,
І дальня далина...

Т. ПІДХМАРНИЙ

ДОНБАС

УРИВОК З ПОЕМИ

Не піраміди
царів войовничих
египетських
щилиями
колють
небо
тут...

Не руками
рабів обездолених,
нагаями забитих,
будівниче каміння
своїм потом змочивших,

кров'ю поливших,
нові, підхмарні
піраміди
будуються,
зростають
тут...

Ні!—це край
робітничий.
вільно-червоний,
це—чорний
Донбас...

Піраміди
нові—
то гори
породи:
породи
пустої
з копальні
підземної,
з проходок,
із штреків,
з забоя...
Машина
тисячосильна
породу
ту
на світ
піднесла,
горой
навалила,
нову
велетенську
піраміду
зробила...

Піраміди
нові—
отвали
високі,
розкидані
скрізь тут,
повсюди,
де станула
нога
робітника,

де вглиб
землі
пішла
глибока
шахта,
де високостані,
високочолі,
легко павутинні
копри
чолом
залізним
являють
міць
людську,
де стрункі
димарі
пускають
дим
у небо,
копять
і тьмарять
ясну блакить,
піднімають
парою
могутнею
важку кліть,
виносять
на світ,
на сонце
чорну їжу
фабрик,
паротягів,
заводів,
пароплавів...

Цей край—
робітничий,
вільно-червоний,
чорний
Донбас!

А. ШМИГЕЛЬСЬКИЙ

С И Н И

Що-року згадує село
жовтневі кроки революції,
і дні схиляються чолом,
і дні засмучені...

Чого-ж,
чого?

Чи-ж радість Жовтня
ще не розквітла на полях,
Чи може вітер з листям жовтим
упав на шлях?

А шлях цей
від села на гору,
туди, де лісу сиза мла,
де тіні тихі, темнозорі,
і неба синій лан.

Тим шляхом
рік за роком
у день Жовтневих роковин
веде селян горбатий Прохор,
веде одвідати синів...

Сумні одвідани—хто знає,
хто горе батьківське збагнув?
В старих очах печаль безкрая,
і біль на серці розіпнувся.

Горбатий Прохор ледве суне.
а стяг на хорому плечі,
у лісі вітер дико сурмить,
розгонить листя між кущів.

Прийшли
і стали колом
і прапор
тихо
впав.

Могила чорним боєм
до серця прилипа.
Здається,
так недавно
пройшли роки, що дні,
як Ленін гасла дав нам,
як кинув Жовтень гнів,
Здається,

наче вчора,
пригадує село,
як бились в темнім борі,
хто зірку приколов.

Було їх не багато,
вмирили як один.
—Гей, молодість завзята,
за владу Рад загинем.
Пішли з села до лісу
десятки молодців,
а вечір дим розвісив
і ворог бив в приціл.
Земля стогнала лунко,
шрапнелі, бомби—в ліс.
Розбиті груди, шлунки,—
то смерти сміх залізний...

До ранку все затихло...
Порожній з лісу шлях,
і тільки галки вихром
над згір'ям все кружляють...

Здається,
наче вчора,
пригадує село,
як бились в темнім борі,
хто зірку приколов.
Було їх не багато,
вмирили, як один,
за бідних—не багатих,
за виснажені спини.

Тумани схилялись над шляхом,
Хтось до могили приник.
Він не зітхав і не плавав,
горбатий старий більшовик.

Його тут синів двоє,
їм личило так умирати.

І Прохор повів за собою,
селян назад до села,

ОЛ. КОПИЛЕНКО

ХРИСТЯ

З циклю „ПІВДЕНЬ“

I

Земля, як баба—плодюча. Для всіх... Ось і цей ліс—без лісу земля обійдеться, а ліс без землі не виросте—плодюча...

Цей ліс волохатий і довгий, синьою п'ятою вперся в землю, простягся до плавнів, а далі не ворухнувся—бо далі плавні покотилися сизими очеретами аж до Дніпра і позагрузали очерети в багнищах та калюжах. І земля тут весела—бо зеленава вся і плодюча.

А дорога в місто—через ліс. Гостро, сіро вдариться об стовбур дуба, або в кущі—поверне в бік—знову в стовбур і крутиться. Це дорога від цукроварні пана Череди. На кілька верст лісом дорога, потім степом побіля залізниці до міста. В синизну неба димар високий встромився—встромився і високо його видно—бо кам'яний, твердий.

З лісу не видно димаря і села біля цукроварні теж не видно. Тому з дядьків, котрий підведеться, вийде на дорогу, подивиться і назад повернеться на галявину під осиками.

Напружено, стривожено і сторожно чекали.

Коли вітка трісне, повертаються туди очі.

Тільки Лопуцько сидів і на всіх дивився такими очима, з посмішкою, ніби хотів сказати, що він знає більше за всіх, що він під черепом сховає щось таке, чого ніхто не знає. І всміхнеться инколи.

Він сидів під осикою, а між ногами держав наготові обріза.

Микита застромив руку у чорну, як сажу, бороду, пошкріб її довго, з'осереджено і спитав, так собі, Лопуцька:

— Чого, Марко, смієшся—раденький, що пани ото приїхали, чи...

Лопуцько пересунувся трохи і обережно переставив обріза. Бо він за все обережно брався, ніби й зараз біля машини. У цукроварні машиніст, майстер, вчив його так, а потім звик сам. Посміхнувся очима Марко:

— Не, брат... так приємно... Згадав Христю—оце як раз сьогодні, завтра сина мені приведе. Там, брат, ходє як паровик все едно—пузо отаке... да, первенький буде...

— Постарався, говориш, вище носа нагнав!

— Хе-хе... бушовика приведе мені, брат, потому времня таке... а тут не охота сидіть.

І перед його очима стала Христя—дебела, товстозада і коштовний живіт уперед. А в очах стільки зажури у тієї вагітної матери—крізь пелену непокою і остраху, замережана діамантовим присмерком радість

нового народження... так... А він ще вчора підійшов, легенько хлопнув її по животі:

— Гляди мені, щоб козак і такий во-о, щоб кричав, ха-ха...

Обняв і пригорнув—вона так і приросла до нього, а очі загорілися і щоки зашаріли червінцем... мати!..

В щілину між листям осики сонце довго щупало траву, плечі дядьків, доки не загрузло у волосся на голові Лопуцька і там завоювалося. Бо Марко зняв кашкета і витяг звідти папір.

— Ось закуримо. Ну й тютюн же, розсукина пелька, не тютюн, а динаміт!

Лопуцько старанно почав крутити цигарку, потім кресати вогню і дав припалити Микиті і молодому хлопцеві Хвильці, з обличчям, побризканим ластовинням:

— Ач, як за горлянку хватає димом! Тут, брат, як закурю, так у всьому селі свині чхають, а горобці з льоту дохнуть. Це так говорив колись Варфоломей, коли в Карпатах були. І-і, братця, отряха був, ку-у-ди! Ідемо в атаку, а він норовить першим, та ще шуткуючи—ніколи з ним не скушно і пуля не бере... А вмер—їхали вже додому, як фронт пішов за поради, він все про робочу і крестьянську владу усяку, а попав під колеса біля однієї станції—тільки цурупалки залишилися...

Затягувалися димом і він сизувато розмружувався, пасмами летів угору, покірний, мов чиясь зажура. Лопуцько так само чутливе блискувате вухо ніби насторожував, ніби слухав, як клацає машина; бо він по гуркотінню машини знав—що підгвинтить і коли підмазати. Недаром інженер все хвалив його.

Микита дубовими пальцями попіл обтриснув і протягнув так кудись у бік:

— Да... правда... життя така, сама війна... земля, брат, не шутка... от...

Одяг картуза Лопуцько і впіймав соняшне око в руку—ну, звичайно, воно враз і вистригнуло і втекло. Підняв свою зброю:

— Правда, говориш?.. от тобі правда. Оце ось гвинтовочка, з самої Карпацької гори віз, з фронту... думаєш мало вона австріячків уклала, а за віщо?.. Що там земля!.. Я от майстер, а чого отут сижу—не хочу, нам все, а не їм, панам. Думаєш, ото козаки з паном мало зараз в селі нароблять... То-то воно й є! Що-ж ми не такі? От ніхто не знав Марка Лопуцька, а будуть знати, в повіті всі визнають—для людей боремося... Бушовицьке життя таке! Приїхав, Христю взяв—одна вона, баба, а відчуває, да...

Він би й ще говорив про Христю, але, хвилина—всі думами поринули на дно своїх сумнівів.

А Лопуцько вже враз знов думами з Христею, з животом. І так би взяв він радісно серце людське в руки і ласкав би, милував. І душу-б пригрів, обхекав—отак би пустив її, сказавши—йди, живи тільки, як слід, по нашому, для нас!.. Мабуть вона душа, така як оте мале, первенець, що народить йому Христа... А воно кричатиме—от де, і мале, з кулак, як рожево-прозора цяцька, а кричить, розуміє!

Косі очі його застрибали і заграли губи під твердими, дротяними, рудими вусами.

II

Хутко підвелися всі юрбою і пішли до шляху і, разом поспішаючи, розповідав Пилип про те, що робиться в селі. Про те, що там панують козаки, під орудою самого пана Череди. В кого знайшли щось з заводу, або економії—забирають все добро і тягнуть у завод, замикають—багато чого набрали вже. Сам пан командує, очі аж бризкають злобою. Нагаїв давали. А Любка, дочка панова, теж приїхала, бо вона, говорять, молода отого офіцера-командира—через те він і лютий за їхнє добро. Так побачив Пилип, що Череди з дочкою виїхали вперед, а козаки збираються—наздоженуть потім. Він і побіг навпростець сюди, може встигнуть перенять, а там нехай шукають, бо вони, здається, й не знали, що в лісі переходяться. А пан лютий став, горло-б гриз дядькам, а тільки в морду бив.

Лопуцько йшов позаду Пилипа, підганяючи його, щоб не спізнитись. Микита мимрив щось під ніс—він звик думати в голос. Так і зараз, промурмотів щось, а потім голосніше промовив:

— Доведеться пощитатись з паном, хоч і не дуже кортить... Да... Одним кроком не переступиш лісу, не переступиш степ одним кроком—ну що-ж, не журись!

Зацупив п'ятернею бороду чорну і шумно позіхнув.

Дорога виверталася поміж кущів, стрибала кривулями. Чекали не довго. З-за кущів підстрибувала тачанка з паном і дочкою. Череди щось говорив дочці, розмахуючи руками, капелюх затуляв йому лице, вже старувате, але червоне, як цеглина.

— Стой!

Разом кілька голосів—руками за вуздечку коней, двоє стрибнуло на тачанку і потягли коней в кущі. Пан з ляку чуть не зсунувся вниз, крикнула дочка—чепурненька, тоненька, миршава панна, в сірому капелюхові. За кущами стали:

— Злазь!

Заговорив низенький, зляканий панок:

— Марко, ти-ж роботав у мене, ти-ж... Марко...

Лопуцько наїжачив вуса і підсмикнувся, а Пилип штовхнув пана ззаду між лопатки—ніби рушниця аж застряла там:

— Роботав, а ти давш роботать, що робив зараз з козаками!

Пан підхопився і вислизнув з тачанки, моргаючи безпомічно очима:

— А коні чії?

Візниця спокійно вказав назад на село і відповів:

— Їхні.

— А ти-ж чого ото звязався?

— Я служу, що-ж мені... наше діло таке—сказали одвези, ну й... я з Водолажного.

Він, ніби байдуже, цвяхнув батагом. Лопуцько, чітко, по військовому, наказав:

— Хвилька, виведи його за ліс, та подивись, щоб не той, нічого там такого... коли що, в спину!

Візник здвигнув плечима:

— Та чого, додому піду і все, що мені.

Хвилька і візник зникли за кущами.

Дядьки огидливо поглядали на тоненьку Любку і на пана, що трусився, ніби він стояв голяком на морозі. Лопуцько заметушився:

— Ведіть його туди і там мене ждять, а я коней у Синициній балці припну і з оцією кралею той... сам прийду...

Обступили пана і він пішов у гурті, озираючись на дочку. Панночка почала схлипувати і крізь сльози говорити щось, а тачанка стрибала по коріннях кущів, стежками, що їх знав тільки сам Лопуцько. Инколи він озирався до Любки.

На невеликій галявині, у балці, він припнув коней віжками, підійшов до тачанки:

— Ходім!

В цей мент один за другим два постріли докотилися поміж дубами, від кладки, з того боку, куди пішли з паном повстанці. Любка вся напружилася:

— Це мабуть... мабуть... батька.

Лопуцько дивився вбік і нічого не сказав, а вона знов почала схлипувати:

— Марко, ти-ж у нас робив кучером... тоді... ти-ж мене знаєш... і вона почала прохати його крізь сльози—вона-ж невинна, вона жінчина.

— А ти думаєш я розбійник, злодій... Горить у мене отут, та тільки ви... експлуатори робочої крові.

Він шарпнув себе за груди, поглянув на неї—дійсно чим воно пошкодить, таке тоненьке та ще й баба—ну що з неї? Таке—чорт зна яке, ще й спідниця вузенька. Коли-б Христя штовхнула ліктем, воно-б і дуба дало.

І сам всміхнувся... Та от і Христя,—а що вона винна, що він тут, проти панів—ясно ні—баба,—й не винна. Баба—дитину привести... Може й ця кому дитя приведе, та тільки мале само воно і дитина буде завбільшки з гороб'я голуцманка. Христя—ота!.. Стояв, копирсав носком чобота траву, землю і з посмішкою мовив:

— Добре.

Умовилися, що вона сидітиме в кущах, поки він за нею не прийде, або, коли хоче, нехай іде до станції. Він був певен, що козаки вже поїхали, а їй нагадав, щоб не подумала ще кого в село насилати, ато...

Йшли мовчки до дороги—залишив її під кущем:

— Гляди-ж, на очі нікому не попади...

Повернув у ліс. За деревами дотлівала остання рожева іскра зарі. Починало темнішати. Йшов назад до своїх, пролазив під кущами, навпростець, до хати лісничого, що стояла недалеко од кладки. Йшов—настирливо повзла в голову якась дума. З дверей розчинених вилетів йому назустріч сміх і вигуки. Найголосніше реготав і кричав Хвилька:

— А я говорю, конешно, баржуй назвать, ради такого діла!

Микита сперечався басом:

— Баржуй лінивий, він і собаки не стое, назви собаку так і вона не захоче нічого робити... гавкати не буде, а буде на перині спати та булку з салом їсти, хай їй чорт!

Почали сміятись знов. Лопуцько вступив у хату і враз звернулися до нього, от нехай він, свіжий чоловік... Справа така. Переходили через кладку і ото там пана в річку кинули. Коли виходять на беріг—цуцня

мале, мокре, ніяк з води не вилізе. Мабуть хтось утопити хотів, а воно впливло і вже на мілкому лежало. Микиті жалко стало, взяв його за пазуху, одігрів оце в хаті, а воно таке втішне стало і зле, так він його собі бере, бо немає у нього собаки у дворі. А як назвати, не знають—Хвилька говорить «баржуй,» а Микита не хоче, а то ще, каже, буде ліниве, як пан, тоді хай воно здохне.

Лопуцько засміявся самим ротом, без голосу, вищиривши з-під вусів перемелеті дрібні зуби. Нахилився до цуценяти, а воно ткнулося мордою холодною йому в руку:

— А, яке, песик, песик... а яке...назвать його бушовик... О! З нами-ж воно, значить бушовик... настоящий.

Він взяв його в руки, відтулив рота і глянув на піднебення:

— О, брат, чорне піднебення—зле стерво буде... ясно, бушовик... Будеш, говори, панів гризти, га?... поміає, бач... Канєшно бушовик... Вже остаточно виголосив він. А Микита зацмокав губами:

— Бушовик... и-и... стерво... правильно, кусай!.. гарчить окаянне, бач?

Хвилька й собі погодився:

— Ясно, їдьоть... Співай песик, ну:

Од Київа до Берліна

Гуляй вільна Україна.

— Правда?..

Песик підняв до нього голову і загарчав.

— Хо-хо-хо!.. маладець!

Насувалася ніч. Хтось плямкав—їв окрасць, а другий спав на долівці біля лави.

Стемніло. Вікна провалилися у яму темряви і нічної тиші. Десь за річкою кричала хрипло якась невідома птиця і луною летіло по-за очеретами.

Марко підвівся:

Пора й додому... Мабуть вже там тихо...

Двері плямкнули дерев'яними губами і випустили всіх у темінь.

III

Кущі чіплялися за ноги, ласкаво ловили за плечі, за шию. Тиша запуталася в кушах, у траві, повисла на вітах дерев. Инколи скавчав песик у руках у Микити, та Хвилька насвистував і гукнув:

— Ну й темно-ж, чорт, хоч у пуп вистріли!

— Зараз вийдемо до степу.

Підходили вже до кінця лісу. Дерев падали верхівлями. Там десь у темряві село низько до землі припало, присіло напружено, ніби збиралося стрибнути на когось і люто, хижо насісти, придавити, вп'ястися зубами в горлянку ворогові.

Та села ще не видно було, а потім враз з того боку, де село, щось блиснуло величезним вогнищем.

Зупинились... Ніби завмерли... З-за дерев світло вдарило... Відірвали ноги від землі... Побігли і побачили, що горить кілька хат з того боку, де живе Марко.

Притихли...

Металом блищала трава, дерева. Якись вигуки летіли инколи і вили пси. Дереву зашцепотіли сторожно верхівлями, цілувала трава землю, нагинаючись.

Хвилька кинув захекано, здушено:

— Ніби в тебе Марко!..

Та Лопуцько вже не чув, він зірвався і мчав до села навпростець, через хліба, городи. Бачив, як скаженими гарячими зміями підкидався вогонь і втинався у густу чорну пустку неба, захлинався там і рвався знов у прірву. Гостро колов небо вогонь хвостами полум'я, а воно стояло непереможньо байдуже.

Біг Марко... Трава чіплялася йому за чоботи, а він не чув, і вітер положливо сичав у вухах. Перебіг через вигін—так, горить його хата, тріскотить солома, а люди стоять і не рухаються.

Переліз через тин на город—голосний регіт полетів з двору, од хати, чи з вулиці. Ще кілька стрибків, але надлюдський зойк жіночий враз гостро вибухнув у повітря.

Марко витяг револьвера і вилетів з городу у двір з-за кущів. Віяло гарячим від хати, мимоволі мружилися очі від світла, вогню. Вибіг на вулицю до юрби, що стояла нерухома, і побачив—на землі лежала гола Христя, а замість живота якесь криваве шмаття бовтається в гарячій пилюці. Козак витирав шаблюку полою черкески, а Христя корчилася, хватала суху землю заляканими руками, зубами, хрипло стогнала з животовим криком.

Хтось з гурту козаків, що оточили молодицю, засміявся, але тут підскочив Лопуцько з розпатланим волоссям і гострими, як клинок, рухами. Голос тоненької панни в сірому капелюхові, що сгояла з офіцером, дзвінко гукнув у гурт:

— Беріть, це Марко... жінка його ото... батька він забрав. Прибіг сам!—кричала Любка. Лопуцько здивовано туди глянув, але всі повернулися до нього, загомоніли—наказ і кинулося кілька душ, щоб схопити. Та він тільки мент дивився, а потім хутко підняв револьвера і вистрілив у голову, у скроню Христі. Ніби придавив вагою до землі—не поворухнулася. Тільки постріл обпалився вогнем і ліг.

Ззаду його вже стояли козаки, а збоку двоє цілилося в лоб, чекаючи, коли командир накаже стріляти.

Глянув Марко в землю, на Христю, раптом вставив дуло револьвера собі в рот і куля вилетіла в потилицю, бризнувши мозком. Впав на суху землю.

Полум'я рвалося гарячими зміями в пустку чорного неба.

Харків. Осінь.
1924.

В. СОСЮРА

Д В І

П О Е М А

І Н Т Е Р.

В кімнаті квіти і стежки
з зеленої ряднини.
Дитячий сміх такий дзвінкий,
як небеса осінні.

Далекий сон. Давно, давно...
Твої сліди цілую.
Там сонце дивиться в вікно,
на матір молодую.

Волосся падає з плеча
на груди й томік Фета.
Біжить за мною дитинча,
кричить:—купи канфета!

Далекий сон. Давно, давно...
Твої сліди цілую.
Уже не гляну я в вікно
на матір молодую.

* * *

І ходжу я по місту без тям.
Облітає над парком зоря.
Тане даль голубими вогнями
і думки голубино горять.

Од печали, од болю і суму
не збагнуть, не одкинути дум.
На повітряні радіо-шуми
я такий безпорадний іду.

Вже давно оддзвеніли трамваї
і в будинках погасли вогні.
Завтра циган розлуку заграє
на старенькій шарманці мені.

Сонні вулиці, більше нічого.
Світить місяць на серце моє.
В нас лишилось багато старого
і старе нам життя не дає.

Наколи-ж до кімнати загляну,
і проміння полине до ніг,
хоч зустріне дружина білява,
та вже не всміхнеться мені.

Я дивлюсь на паркет і колони.
А дружина чекає, одна.
В неї думка ясна і червона,
бо скінчила Свердловку вона.

Я люблю тихий голос і очі,
що цвітуть у незнаній журбі,
а дружина не може й не хоче,
щоб я другу крім неї любив.

Вже давно оддзвеніли трамваї
і в будинках погасли вогні.
Завтра циган розлуку заграє
на старенькій шарманці мені.

У далеку од мене дорогу
одіжджає свердловка сумна.
В ній лишилось багато старого,
і мене покидає вона.

А люблю-ж я її, як і Нелі,
в ній вся мука, вся радість моя,
йшла вона у салдатській шинелі
за Комуна на смерть, як і я.

Буду я говорить не до ладу,
що її так не любить ніхто...
Потім квіти, маленька кімната
і на Нелі циганський платок.

Вийду з нею під зоряне горно,
де тополі холодні шумлять.
Нам земля своє лоно розгорне,
і запахне весною рілля.

А коли повернусь я додому,
вже ніхто, де я був, не спита.
Буде щасно мені од утоми,
і пристануть листки до пальта.

Тільки-ж чому цвітуть менестрелі
у печальній, у тихій душі.
І білява у сірій шинелі
кличе вдаль на далекій межі.

Десь далеко Москва, й Комінтерну
зарясніли над світом огні.
Може тому, що був я не первим,
для других моя ніжність, мій гнів.

Може тому, що душу тривожну
розплескав я на хвильні огні,
— я вернусь, тільки зараз не можу,
ти сказала в останнє мені.

Розридалися огні на панелі.
Я дивлюсь і не жалко мені,
що не тягне вже більше до Нелі,
цілувать її очі смутні.

У вікно піанінові гами
і солодкий акації дух.
Я один. На столі телеграма:
«Приїзджай. Я забула, я жду».

В. АТАМАНЮК

У КОЛОМИЇ

У Коломиї арешти
Робітників, селян...
Даремне, думко, мариш ти,
Вертає на батьків лан.

Не зродить він пшениченьки,
Хіба один кукіль,—
Та кров із серця виточить,
Як мак пшеничних піль.

Зажурить скаргами, жалобами,
Сльозами, наче ринь,—
Порив душу, мов окопами,
Малюнком озвіринь.

І отруїть він юні радощі,
Що їх поніс ти в світ,—
Тепер п'є лан без жалоців
Робочу кров—
Робочу кров і піт.

Даремне, думко, мариш ти
Вертає на батьків лан...
Там катування, арешти,
Там пекло для селян!

ГОРАЦІЙ ТРАУБЕЛЬ
(1858—1919 р.)

НАРОД ГОСПОДАР ЖИТТЯ

Народ є господар життя: народ! народ!
Так я хожу вулицями міст, співаючи з радісним переконанням,
народ, народ!—
Не потрібуючи приводів до моєї великої веселости, крім приводу
в моїм власнім серці,
Не запевняючи себе непевними словами, не знаючи страху,
Залишаючи незгідним та глузівникам йти своїм шляхом без
перешкод,
Я-ж, обчисляючи життя в чудових підсумках кохання,
Задоволений з того; що не сяю велично й самотно по-за юрбою,
Мішаюсь день-у-день із спільним гоном людей, що заселяють
селища й села.
Сяючи, як і вони в їх освітленню, або гублюсь, як губляться вони
в загальному мірилі вартости.
Так я йду, співаючи свою тріумфальну пісню:
Народ є господар життя; народ, народ!
І хоч ніхто не чує мого голосу, я чую його сам,
І хоч ті, що чують мене, не відгукуються, я відгукуюсь сам,
І хоч де-які, незадоволені, кажуть мені припинити мій голос, я за-
доволений собою й гукаю голосніш, ніж звикле:
Це мене веселить, я гукаю без впину, я маю сказати; отже всі
можуть знати, що
Й коли сам народ, для кого я співаю, глузує з мене, я все співаю
свою пісню для нього—
Мою пісню, його пісню, бо те, що він її не співає, подвоює мій
обов'язок проголошувати:
Народ є господар життя: народ, народ!
Народ є господар життя: народ, народ!
Так я всюди хожу, заповняючи світ моєю піснею,
Катуючи вуха вождів моїм турботливим псалмом перемоги,
Кличучи їх всіх геть з п'єдесталів на землю, скидаючи в купу всі
їх переваги,
Примушуючи панів урядування видавати їх хартії—ми відмовляємось
надалі приймати їх, як подарунки:
Бачу, як вони збились у гурт розлютовані, хитаючи своїми само-
коронованими головами.
Хто є господар життя?
Суддя приходить; він приносить злочин; він каже: Закон є госпо-
дар життя!

Державний муж приходить; він приносить законодавство; він каже:
Держава господар життя!
Маляр приходить; він приносить свої картини; він каже: Мистецтво
господар життя!
Хемік приходить з своєї лабораторії; його руки зашмаровані; він
каже: Наука господар життя!
Піп приходить з вітваря; він приносить свою біблію; він каже:
Релігія господар життя!
І так вони всі приходять звідусіль, хитаючи своїми головами, дору-
чаючи мені свої ключі—
Вони всі приходять, пам'ятаючи все та забуваючи народ,
Вони всі приходять, намагаючись потопити мій голос у гаморі
протирічивих язиків,
Навіть сам народ приходить витлумачуючись, слухаючи мене в пе-
реполосі—
(О жажливе блюзнірство: ти, народ, юрба, ви самі тремтите від
мого виклику!).
Слухайте ви, високі й могутні панки речей та підприємств:
Я беру всі ваші книги й маєтки, й переваги, й культури, й кладу
їх у купу разом
І розпалюю їх звичайним сірником у величезне багаття,
А ви стоїте довкола щільно зо мною й бачите, як все це підно-
ситься з димом,
Зі скиглінням на ваших устах бачите, як все це підноситься з димом—
Всі ваші господарі життя знищені в звичайному вогню—лиш зирк—
І тоді дивитесь на мене, жахаючись, що тепер прийде на землю.
Я вам скажу, що тепер прийде на землю, ви, панки речей та
підприємств:
Те саме, що завжди приходило, прийде на землю й тепер—
Закони знову, може, й конституції й пишність книжок:
Все, що згоріло щойно перед вами так раптом, прийде на землю
знову й завжди приходитиме:
Бо воно завжди виходило з народу, бо він є господар життя.
Бо воно не приходить творити людину, лише приходить створене
людиною,
Й завжди приходитиме й руйнуватиметься й знов приходитиме—
Вся краса світу прийде, вся слава й геній світу прийде,
Не від себе й не від речей, писаних у хартії та схованих у сейфі!
Ні, не цим шляхом вони придуть з народу вовіки.
Ні, не цим шляхом вони, мимо своєї вчености й багатства, вийдуть
з народу, мимо його темности й бідности.
Я беру найвеличніше речення найвищого писання раси,
Я беру напройстішу стару жінку з найбіднішої алеї в метрополісі
І я ставлю їх поруч перед ваші очі й мої очі, щоб ми бачили,
І я думаю, що ви знаєте, й думаю, що я знаю без зайвих бала-
чок, хто господар життя.
Так я хожу, співаючи, з радісною переконаністю по вулицях міст,
Не потрібуючи підстав для моєї великої радості, крім підстав
у моїм власнім серці.

Народ є господар життя: народ, народ!

ВОЛОДАР РОБІТНИК

Володар робітник—коли він прийде?
 Чи він прийде в нашійнику, на нашійнику чуже ім'я?
 Велике місто було під облогою, а його ворогом було воно саме,
 серце в його серці;
 Велике місто визволено, його стіни знесено, воно відкрите для
 світу;
 Ніхто не панував, ніхто не боявся, овочі землі були солодкі;
 Люди страждали, та не були нещасними, смерть прийшла, та ці
 люди знали таємницю смерти;
 Діти гаялися у полях, вони не збирали квітів, інші з рівним званням
 і коханням мали пройти цим шляхом:
 Маєтки не були загорожені, двері були відчинені для вітру й дощу,
 не для людей.
 Володар робітник—коли він прийде?
 Ми плазуємо в порожнечі своїх чорних міст, ми конаємо від нена-
 жерливості, ми конаємо з голоду,
 Хоч одним вухом—слухай, слухай.

Я МОЖУ ЧЕКАТИ

Я можу чекати.
Світ довго чекав мене, я можу чекати світу.
Справедливість довго чекала мене, я можу чекати справедливості.
Кохання довго чекало мене. О, таке кохання є жагучим, я можу чекати кохання. О, таке кохання є жагучим коханням!
Я можу чекати,—чудова переконаність,—я можу чекати,
Чекати, хоч справи йдуть зле, доки вони підуть добре,
Чекати, хоч смерть поборює життя, доки життя поборюватиме смерть.
Чекати, хоч люди ридають, доки вони сміятимуться,
Я можу чекати, я можу чекати, я можу чекати
І, чекаючи, можу кохати.

ГОВОРЯТЬ ПРО СКЕЛЮ ВІКІВ

Говорять про скелю віків; немає скелі віків: є тільки народ;
Як я буду на народі, то буду певно й навіки; як я буду на собі,
то буду на сипучім піску;
Немає скелі віків: є лиш людське серце; є лиш любов;
Як я буду на серці, на кохання, то буду назавжди; як я буду
на тілі, на ненависті, то буду на сипучім піску.

УРИВКИ З КНИГИ «CHANTS COMMUNAL»

I

Що я можу зробити? Я можу промовляти, коли інші мовчать. Я можу сказати людина, коли інші кажуть гроші. Я можу чатувати, коли інші сплять. Я можу працювати, коли інші кинули гру. Я можу надавати життю великого значіння, коли інші надають йому малого значіння. Я можу казати любов, коли інші кажуть ненависть. Я можу казати кожна людина, коли інші кажуть одна людина. Я можу бадати події важким шляхом, коли інші бадать їх легким шляхом.

Що я можу зробити? Я можу віддати себе життю, коли інші люди відмовляють себе життю.

II

Не проси о вибаченнях для твого клієнта. Не розгублюйся й не тремти, коли праця грішить. Праця багато грішила. Праця грішитиме ще більше. Праця ненавидить пів-адвоката. Вона дивиться на тебе при всяких обставинах бою. Ти маєш бути в слушнім місці в слушний час. Ти не повинен приходити, сперечаючись, чи треба приходити. Ти не повинен, йдучи на фронт, сперечатися про якості війни з командиром. Битва йде і ти знаєш свій пост!

Канада, жовтень 1924.

Переклав з англійської І. Ю. Кулик.

НОТАТКИ ПЕРЕКЛАДАЧА. У нас добре знають Уйтмена, але навряд чи багато наших читачів чуло про його найближчого співпрацьовника, біографа й літературного спадкоємця Горація Траубеля. Хоч треба визнати, що й в Америці Траубель, як поет, не так вже широко популярний.

Щодо оцінки Траубеля, як поета, критика поділяється на два готилежні табори. Одні вважають його блідим наслідувачем Уйтмена, другі-ж вважають його цілком самобутнім, незалежним і значущим поетом. Критик Вільям Інґліш Уоллінґ, наприклад, дає Траубелю такі епітети, як „предтеча нової поезії“, „філософ демократії“, „поет соціалізму“. (Див. „William English Walling—Witman and Traubel“). На спокійно спокійні всі, хто знає твори Траубеля: він найдосконаліший зі всіх „уїтманістів“, він найкраще розуміє і відчуває істоту Уйтмена, як поета й людини. До того спричинилося те, що Траубель довго жив з Уйтменом і мав можливість спостерігати його у звичайнім, навіть інтимнім „яті“. Свої зустрічі з Уйтменом Траубель описав у поважній праці „Уот Уйтмен у Камдені“ (місто Камден у штаті Нью-Йорк).

Як поет, Траубель справді мало відрізняється від Уйтмена у формі. Хіба тим, що від уїтменівської більш вища він послідовно переходить до поезії в прозі. Але що-до ідеології, то тут вже є різниця більш значна між обома поетами. Уйтмен не мав певних, окреслених політичних переконань. Його політизм, гуманізм—перекладається у нього з американським патріотизмом. Траубель вважав себе соціалістом, виборником інтересів праці, й виступав, як такий. Правда, соціаліст з нього був обмежений, радше марксистсько-християнського толку. Виступаючи проти „пів-адвокатів“, він сам був таким пів-адвокатом і дивився на робітництво, як на свого „клієнта“, якого він мав захищати.

Але бували моменти, коли Траубель, може сам того не помічаючи, починав виступати у своїх творах, як справжній революціонер. Зразки деяких подібних його творів ми й спробували дати у наших перекладах.

З постичних праць Траубеля відомі „Optimos“, „Chants Communal“, „Collects“; в цих книгах білий вірш перемішано з віршами в прозі. Американське поступове громадянство знало Траубеля також, як публіциста, критика й редактора низки періодичних видань.

І. Кулик.

А. БУЦЕНКО

За п'ять років.

Ніде в бувшій Російській імперії друга революція, як то її називають, не придбала такого вигляду, ніде так чудернацько не перепліталися моменти революції, з моментами національного шовінізму й національної контр-революції, як на Україні. Тому й горожанська війна ніде не мала такого своєрідного вигляду, як на Україні, для котрої після Жовтня 17 року утворилась друга революційна дата—12 грудня 1919 р., з якого часу й рахується фактичне існування Радянської влади на Україні.

Територія бувшої Російської імперії, що займає тепер РСФРР, прийняла Жовтень зразу і її народи проробили своє національне само-определення спокійно, в мирній обстановці.

Випади Деникинщини, Колчаковщини, Юденщини й північної інтервенції,—все це було контр-революцією чистої води, без всякої примішки визвольного національного моменту. Більше того,—вся ця контр-революція йшла під гаслом великодержавія, під гаслом розправи з національними меншостями.

Контр-революція на Кавказі—меншовізм у Грузії—теж була позбавлена національних ознак. Вона швидче орієнтувалась на природні багатства Кавказа й з'окрема на нафту, і з цієї точки зору контр-революцію на Кавказі, як що її й можна назвати національною,—то англо-французькою, але ніяк не грузинською.

І тільки на одній Україні більшовизму був протиставлений національний шовінізм, що, пристосовуючись до обставин, приймав то форми національної революції (1917 р.), то форми Деникинщини—великодержавної контр-революції (1919 р.), то форми національної контр-революції (1918 р.), причому ця національна контр-революція на Україні зараз безславно закінчилась укапізмом, тоб-то авантюризмом, що намагається використовувати гасла комунізму й Жовтня для продовження національно-шовіністичної контр-революції.

Революцію на Україні, починаючи з лютого 1917 р. й по 12-е грудня 1919 р., коли цілком закріпилась радянська влада, можна розділити на 3 періоди:

Перший період, це—весь 1917 рік, що виявився в яскраво національно-шовіністичному русі, що йшов під проводом Центральної Ради. Початок цього періоду треба однести до березня—квітня 1917 р. Першою ластівкою його можна вважати великий мітинг у Полтаві, де українці-шовіністи кликали українські маси орієнтуватися не на Москву, а на Київ. Але змагання до об'єднання пролетарських мас на Україні під гаслами більшовицької партії уже й тоді ясно виявилось, концентруючись, головним чином, в промисловій частині України—в Донбасі, Харкові й Катеринославі.

В іншій же частині України—в її сільсько-господарській частині—розквітав національно-революційний рух, що тягнув за собою значну частину Української інтелігенції.

Другий період, це—кінець 1918 р. й майже весь 1919 р. Починається він з того моменту, коли Гетьманщина скинула з себе національну маску й обернулася лицем до козацького Дону—до Краснова й дворянсько-поміщицької контр-революції. Це період велико-державної контр-революції, який закінчився Деникинщиною, знищуючи на своєму шляху всі націоналістичні захоплення й викинувши гасло «єдиної й неділимої». Цей період не надовго було перервано петлюровщиною. Але це в рахунок не йде, поскільки в самому своєму початку петлюровщина носила ознаки розпаду. Український народ тоді вже не вірив Петлюрі й його коротке перебування на Україні характеризується виключно уголовним бандитизмом й погромами. Тільки невеличка кількість сліпих фанатиків й великочисленна—чорносотенців, що прикривалися націоналізмом, пройшли за Петлюрою по Україні й пішли за ним в еміграцію.

Наступ Деникина на Україну залишив після себе криваві сліди й українські селяни, й робітники, й українська інтелігенція мабуть ще довго будуть пам'ятати Деникинщину, що знищила всякі культурні й національні здобутки, котрі почали відновлятися комуністами після Жовтневої революції по всій бувшій Російській імперії.

3-й період належить працюючим України. Дата цього періоду—12-е грудня 1919 р.—момент остаточної перемоги Жовтня, початок пролетарського будівництва, класової революції, класового переведення національної політики.

Ця дата для Українських робітників і селян є початком спокійного пролетарського будівництва в справі утворення робітниче-селянської держави.

Але серед 28 мільйонів населення України, крім українців, що складають 73% всього населення, є й «малі» національності: євреї, німці, молдаване, болгары, греки й т. и. Всі ці національності перші 2 періоди революції на Україні нічого не одержали, а навпаки—багато втратили, бо на них саме звалився весь тягар горожанської війни. І тільки в 3-й період революції на Україні вони досягли свого національного самоопределення.

Для того, щоби приступити після звільнення Харкова, після 12-го грудня 1919 р. до переведення національної політики, треба було перш за все остаточно, раз на завжди, покінчити й з Деникинщиною, й з національно-шовіністичною контр-революцією—з численними бандами, що ще довго не давали спокійно будувати Українську Пролетарську Державу. Прийшлося витратити не мало сил і ресурсів, щоби добитися для робітників і селян можливості мирно займатися своєю працею й революційним будівництвом.

Однак, вже в 1921 р. Український робітничо-селянський уряд видає декрета про рівенство двох мов—української й російської. А через 2 роки—13 липня 1923 р. видається 2-й декрет про допомогу розвитку української мови, про українізацію державних і громадських установ, школи й культ-освітніх установ, разом з оголошенням рівноправності всім мовам національних меншостей, що населяють Україну. Цей декрет є закінченням колосальної підготовчої праці, яка пророблена на Україні для розв'язання

національного питання. Коли ми проглянемо всю політику радянської влади, всі її заходи в справі розвитку пролетарської національної культури, коли ми візьмемо на увагу всі заходи, направлені до виділення окремих національних територій по Україні, то ми побачимо, що ця робота була пророблена при самій широкій й активній підтримці всіх національностей.

Ми повинні констатувати, що ні в одній державі буржуазної Європи немає тої свободи для національних меншостей, яка є у нас, в умовах Радянської Республіки.

Навіть в таких «демократичних» державах, як Польща й Фінляндія, ми бачимо, що там замість користування своєю рідною мовою й своєю рідною школою, замість повноправної участі у всіх державних й громадських установах нацменшості там користуються тюрмами, казематами й каторгою.

Ганебному поневоленню й глузуванню буржуазії над нацменшостями й пролетарськими масами окремих національностей в буржуазних державах протистоїть радянська держава, зокрема Радянська Україна, як самостійна радянська держава, що добровільно входить в Спілку з іншими Республіками. Це братерство, ця єдність закріплені в Спільці Радянських Соціалістичних Республік у вигляді Ради Національностей, утворення якої має своїм виключним завданням рівно й однаково захищати малі й великі національності, що живуть на території Союзу СРР.

Українська Радянська Соціалістична Республіка за короткий час свого мирного будівництва в основі вже вирішила національне питання, шляхом виділення самостійних адміністративних національних одиниць. Ми маємо тепер на Україні: національних німецьких районів—5, передбачаємо ще утворити 4, болгарських районів—3, передбачається утворення єврейських районів.

Сельрад: грецьких 1, польських 15, чехо-словацьких 2, німецьких 40, болгарських 24 і т. и.

Крім цього, на прохання молдавських робітників і селян, що мешкають на Дністрі, 3-ю Сесією Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету 8-го скликання затверджена Автономна Молдаванська Радянська Соціалістична Республіка, де є біля 300 тис. «чистого» молдаванського населення, що в перший раз за час свого історичного існування одержало можливість утворити Республіку, улаштувати своє життя відповідно своїм культурно-побутовим особливостям.

Ми знаємо, що це лише невелика частина молдаванського народу. Історія повинна провести до повного об'єднання під Радянським прапором всього молдаванського народу, велика частина якого живе по той бік Дністра і перебуває під п'ятою румунських бояр.

Крім цієї величезної роботи по улаштуванню національних меншостей, ми встигли за цей час проробити ще й другу роботу, по скликанню під прапор УСРР всього українського населення, що мешкає на території ССРР, за українськими кордонами. Ця робота по виправленню кордонів УСРР вже закінчена й чекає тільки офіційного оформлення.

Наші досягнення в галузі національної політики визнані зараз й українською еміграцією. В Польщі, Чехо-Словачії й інших країнах, ті, що стояли за українську національну революцію, не бажаючи об'єдну-

вати її з пролетарським рухом, як, напр., професор Грушевський, один з видних отаманів петлюрівського табору, Тютюнник й десятки інших професорів й генералів, переконавшись в тому, що національна політика радянської влади цілком вірна, прийшли на п'ятому році її існування на Україні з каяттям до українських робітників і селян.

Краща частина еміграції повертається і повинна повернутися до Радянської України. Для неї стало цілком ясно, що для звільнення всього українського народу од гніту, для звільнення його національної культури від глуму й наруги, щоби зберегти його національну гідність, треба всі кращі сили, всі свідомі українські елементи об'єднати навколо робітничо-селянської радянської влади, організовуючи радянську суспільність в місті й на селі, притягаючи до себе всі українські кола для культурної творчості, для відродження української пролетарської культури, для підвищення її виробництва, відновлення промисловости й транспорту, для як найскорішої інтенсифікації українського сільського господарства, для того, аби як найскоріше й повніше перевести колективізацію селянського господарства й землекористування.

До цього привели п'ять років невтомної роботи, правдивої єдино вірної політики Радянської влади в національному питанні.

В шостий рік ми вступаємо з певністю в неминучість поширення й поглиблення цієї політики, що назавжди доконає наших ворогів і зміцнить радянську владу.